PROF. KAZYS PAKŠTAS

VILNIAUS PROBLEMA

IR KAIP JĄ SPRĘSTI

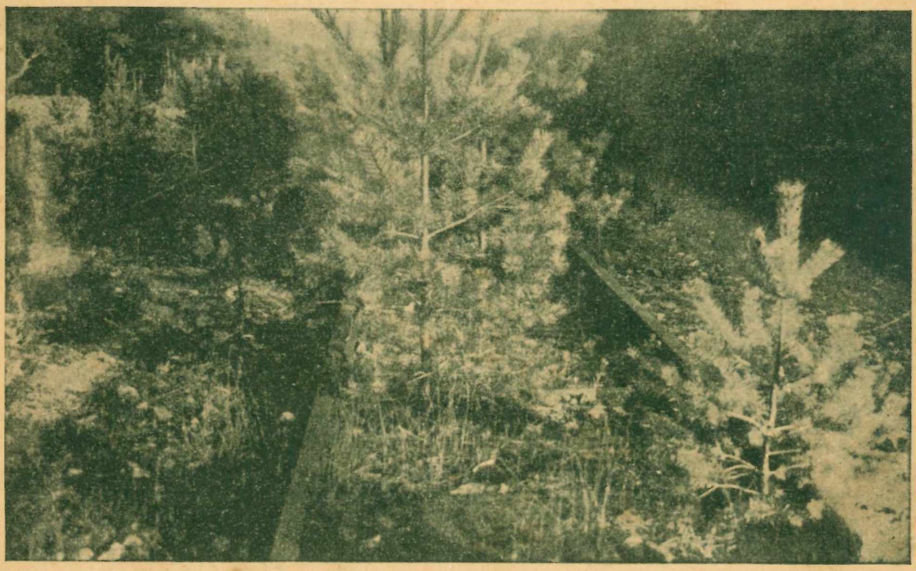

KAUNAS
1935

PROF. KAZYS PAKŠTAS

Vytauto D. Universiteto e. o. profesorius,
buvęs Latvijos Universiteto chargé de cours.

VILNIAUS PROBLEMA
IR KAIP JĄ SPRĘSTI

(Su trimis žemėlapiais)

Atspausdinta iš „Židinio"

K A U N A S 1 9 3 5

Akc. „Žaibo“ B-vės sp. Kaune, Duonelaičio 24, tel. 20, 89, 35-35

Vilniaus problema

Šį straipsnį autoriui daug sunkiau yra rašyti, negu daugelį kitų ligšiol parašytų. Nuo ankstyvosios savo jaunystės (1904—5 m.) aistringai persiėmęs Lietuvos tautinėmis svajonėmis ir visiškos, pilnutinės jos emancipacijos troškulio varginamas, jis turi paliesti skaudžiausią savo krašto žaizdą tokiu būdu, kurs nebūtų įkirus net ir tam, kurs tą žaizdą padarė. Visai natūralu — Vilniaus klausimas Lietuvoje yra apsuptas tautinių aistrų liepsnomis, kurios svilina nagus tiems, kurie drįsta paskubomis ir neapgalvotai jį paliesti.

Šiais metais sukanka 15 metų nuo to skaudaus įvykio, kurs 1920 m. spalių m. 9 d. atėmė Lietuvai jos ilgaamžę sostinę ir tarp lietuvių ir lenkų per vieną naktį išmūrijo kinų sieną, pavadintą kukliu ir padoriu vardu: administracijos linija. Ji eina per Lietuvos vidurį, turi 500 km. su viršum ir perkerta „Lithuania Propria" į dvi beveik lygias dalis. Ši linija yra tobulesnė už senąją kinų sieną, nes ji turi daugiau dvasinių, mistinių, negu materialinių pradų. Ji taip tobulai perkerta didžiulę Europos geležinkelių magistralę (Paryžius — Berlynas — Kaunas — Vilnius — Maskva — Leningradas) liniją, kad per 15 metų neperleido nė vieno traukinio, o tarp surūdijusių geležinkelio bėgių išaugo keleto metrų pušys*), iškalbingai liudijančios pasauly negirdėtą mažos tautos atsparumą ir jautrumą savo senosios sostinės atžvilgiu. Per tą administracijos liniją *normaliu būdu* nepereina joks keleivis, jokia prekė, laiškas ar telegrama. Per 15 metų su savo pietų kaimynu neturime prekybinių ryšių, nesusisiekiame su juo nei paštu nei telegrafu. Į Lenkiją retkarčiais pažiūrim tik per retas minėtos sienos sprageles. Mes tikime, kad, nesant nustatytų tarptautinių politinių sienų, šitokia padėtis yra visai normali. Su tokia padėtimi per 15 metų spėjome visiškai apsiprasti. Mūsų visuomenėje po truputį įsigali nuomonė, kad Vilniaus klausimo sunkumo nenugalės jokios diskusijos ir pasitarimai su lenkais; todėl nereikia nė kiek keisti mūsų santykių su jais, o tik laukti didelio masto įvykių Europoje, kurie gal padės šį klausimą įstūmti į mums patinkamas vėžes.

Mūsų Universiteto rektorius *prof. M. Römeris* („Židinys", 1934 m. 12 Nr.) paskelbė nuomonę, kad lenkai negalės kitomis akimis į Vilniaus problemą pažvelgti, kol tebėra gyvi gana gausūs žmonės, atplėšę jį nuo Lietuvos ir kol solidari kova dėl Bal-

*) Jų paveikslas viršely.

tijos vėl nesujungs Lietuvos ir Lenkijos interesų. Jis sako: „Kada D. Lenkija ir Pamarys pasidarys svarbūs lenkų politikoj, kada jie įgaus balsą Lenkijoj — po mirties Vilniaus išeivių, kurie šiandien tą balsą turi ir savo pirmykščių koncepcijų atsikratyti jau nebesugeba, kaip kad žmogus negali atsikratyti savo dvasios pagrindinių pradų, — tada, esu įsitikinęs, atsiras lenkų-lietuvių solidarizmas. Tik tame solidarizme — ne bergždžiose Kauno – Vilniaus derybose, tebegyvenant Lietuvos sudraskytojų kartai — galės būt išspręsta Vilniaus problema, išspręsta solidariai, teisingai ir atsižvelgiant abiejų šalių interesų ir bendrų tikslų". Prof. M. Römerio išvedžiojimai mums labai įdomūs ir mes esame linkę jiems pripažinti nemažos reikšmės. Lietuvos sudraskytojų karta daugumoje išmirs per 15—20 metų, bet ar jūreiviški interesai kaip tik tuo pačiu laiku pradės galingiausiai veikti ir solidariai jungti abi kivirčo įerzintas tautas, mes neturime pakankamai tvirto pamato tvirtinti, o pasiliekame tiktai tuščiuose spėliojimų laukuose. Nesaugi Lenkijos ir Lietuvos padėtis Baltijos pajūry visuomet vers abi tautas *po trupučiuką* solidariai galvoti. Bet galvojimas dar toli nuo veiksmų. Ar tas solidarumas turės pakankamai noro ir jėgos sunkiai problemai spręsti? Gal taip, gal ir ne...

Per pastaruosius penkeris metus autoriui teko dalyvauti bent keliuose lietuvių ir lenkų visuomenių atstovų pasitarimuose Kaune ir Vilniuje, be to, dar dažniau privatiškai pasikalbėti su įtakingais Lenkijos žmonėmis. Gausesnės grupės pasikalbėjimai paprastai virsdavo savitarpių priekaištų mišiniu, kurie liesdavo beveik visą abiejų tautų istoriją ir neprivesdavo prie apčiuopiamų rezultatų. Abiejų tautų susitarimui kelią užkerta istorija, persunkusi lietuvius didžiausiu nepasitikėjimu Lenkija. Norint labai trumpai reziumuoti lietuvių ir lenkų istorinius santykius ir visų laidų unijas, tektų griebtis vieno savotiško palyginimo. Žmogui, nesileidžiančiam į visas istorijos smulkmenas, Lenkijos – Lietuvos unija atrodo panaši į politinę akcinę bendrovę, kurioje pinigines akcijas atstoja teritoriniai vienetai, provincijos. Jogailos ir Vytauto laikais dvi nepriklausomos valstybės pradėjo kurti savitarpinio pasitikėjimo bendrovę, į kurią Lietuva įnešė bent trigubai daugiau akcijų — teritorijų, negu Lenkija. Rytuose Lietuvos teritorijos buvo pavojingai eksponuotos prieš augančią Maskvos galybę ir po truputį slydo iš po Lietuvos sparno. Galėjo rodytis, kad bent Lietuvos – Lenkijos siena unijos metu nesikeis Lietuvos nenaudai. Bet jau Liublino unijos laikais lenkai atėmė iš lietuvių ukrainiškas provincijas: Kijevo, Podolės ir Volynės žemes, o taip pat ir Palenkį. Į šitas žemes etnografinė šių laikų Lietuva neturi jokių pretenzijų, lygiai kaip ir į gudiškas sritis, esančias kairiajame Nemuno šone. Betgi į Vilniaus plačią sritį lietuviai žiūri kaip į savo tėvų lopšį, kurį lenkai ir kiti svetimtaučiai iki 19-to amžiaus pabaigos tebelaikė „Lithuania Propria" (Tikrąja Lietuva), kad

atskirtų ją nuo gudiškų Lietuvos dalių. Žinomi lenkų mokslininkai net 1919—20 m. kartais patardavo Lenkijos politikams ir kariškiams neperžengti Nemuno, nes tai lietuviai palaikysią mirtinu įžeidimu, kurs visiems laikams palaidos Lietuvos - Lenkijos kadaise buvusį draugiškumą.

Įsivaizduokim taip. Abi atgimstančios (1918—1921) valstybės draugiškai kariauja už savo nepriklausomybes ir išsikovoja lygiai tokią teritoriją, kokią dabar turi Lenkija ir Lietuva kartu, būtent: 444.000 km.^{2} Bet dalybas tarp savęs pradeda išeidamos iš grynai istorinių pradų, kuriuos labai vertina lenkų politikai. Jei palikti tarp abiejų valstybių tas ribas, kurios tarp jų buvo Jogailai mirštant ir 16-to amžiaus pirmoje pusėje, tai iš kalbamo ploto Lenkijai tektų 234.000 km,^{2} o Lietuvai apie 210.000 km.^{2} Paskutiniam Jogailaičiui karaliaujant Lietuva prievartos keliu neteko Lenkijos naudai Volynės ir Palenkio, kartu apie 40.000 km.^{2} Tačiau, paliekant tarp Lietuvos ir Lenkijos net tas ribas, kurios tarp jų buvo nepaliestos nuo 1569 iki 1795 m., t. y. iki abiejų valstybių žuvimo, Lenkijai tektų 274.000 km,^{2} o Lietuvai[1]) apie 170.000 km^2 ir apie 7 milijonus gyventojų. Lenkija, kaipo pramoninga ir tirštai gyvenama šalis, vis turėtų dar apie 29 mil. gyv. Bet Lietuva atgavo tiktai trečdalį šitų savo teritorijų. Du trečdaliu pasiėmė buvusieji sąjungininkai. Ir blogiausia, kad pasiėmė be derybų ir be kompromisų, visai neatsižvelgdami į savo mažesnio kaimyno interesus, kurie pietuose neišėjo iš Nemuno baseino. Vadinas, nesiekė tikrosios Lenkijos plotų. Šitie samprotavimai neįtikins mūsų gausesnių ir galingesnių kaimynų pietuose, bet jie gal leis jiems lengviau suprasti, kad dviejų valstybių bendrovėje lenkiškos akcijos nešdavo didelį pelną, o lietuviškos savo pelną turėdavo perleisti lenkiškosioms ir dar bendrus nuostolius padengti. Štai kodėl dabar, po 500 metų bičiulystės, lenkų akcijos sveria 388.000 km,^{2} o lietuvių — tik 56.000 km.^{2} Štai kodėl lietuviškai tebekalbą lietuviai taip vengia bet kokios unijos, federacijos ar konfederacijos su Lenkija, nors iš jos girdi daug gražių žodžių ir kartais gal nuoširdžių simpatijų. Šita kryptimi dviejų tautų ginčas buvo ir tebėra plačiai nagrinėjamas daugely knygų ir daugybėje straipsnių, rašytų lietuviškai, lenkiškai ir kitomis kalbomis. Ginčai, kad ir labai ilgi ir gerais argumentais atremti, Vilniaus problemos neišspręs, jei nė viena pusė nesiims ruošti kokių nors, kad ir įvairių, skirtingų, bet visai konkrečių projektų ginčytiniems klausimams likviduoti. Autorius tad ir mano čia patiekiąs bent kiek konkretesnį projektą, kurs išeina iš susidariusios tikrovės ir stengiasi suprasti ir patenkinti abiejų pusių opiausius reikalus. Kaipo kompromisinis, šis projektas, žinoma, negalės patenkinti visų visuomenės dalių kaip Lietu-

[1] Žiūrėti pirmą čia pridedamą žemėlapį.

voje, taip ir Lenkijoj. Tad reikia rizikuoti, kad šis ilgai apgalvotas ir daugely susirinkimų šiek tiek minėtas projektas tikrai pasiliks labai nedėkingas darbas...

Ginčytinos teritorijos

Žymi lenkų dalis norėjo atstatyti savo šalį istorinėse ir, kiek galima, platesnėse (bent 1770 m.) ribose. Lietuvių istorinis troškulys siekė labai netoli. Vytauto Didžiojo laikų Lietuvos imperija apėmė daugiau milijono (1.020.000) kvadratinių kilometrų: ji buvo lygi šių laikų Vokietijai ir Prancūzijai kartu paimtom ir pietiniu savo šonu atsirėmė į Juodąsias jūras. Ši imperija jau po Vytauto D. mirties pradėjo po truputį tirpti, bet vis dėlto Kijevas ir aplinkinė Ukrainos dalis išbuvo Lietuvos valdžioje apie 250 metų. Jau netekusi rusiškų ir ukrainiškų žemių, bet dar tebevaldanti visą Gudiją 1772 m. Lietuva vis dar turėjo apie 320.000 km,² taigi buvo truputį didesnė už tų laikų Lenkiją. Šitoje Lietuvoje lietuviškomis buvo laikomos (nes lietuviškai kalbėjo) šios trys sritys, sudariusios tikrąją Lietuvą — *Lithuania Propria:*

Žemaičių kunigaikštija	23.300 km.²
Trakų vaivadija	31.300 km.²
Vilniaus vaivadija	44.300 km.²
Lithuania Propria	98.900 km.²

Iš to ploto dabar Lietuvos Respublika valdo tik apie 53.000 km,² o kitą tikrosios Lietuvos dalį (46.000 km²) okupavo Lenkija. Kai tik pradėjo lietuvių tautoje formuotis ryški politinio savarankiškumo mintis, siekianti plačios autonomijos po Rusijos globa („Aušra" 1883 m., Didysis Lietuvių Seimas Vilniuje 1905 m.), tai ji beveik išimtinai rėmėsi „Lithuania Propria" ribomis. Retas lietuvis besvajojo apie atstatymą savo valstybės istorinėse ribose, nors ir 1770 m. Kai Didžiojo karo metu (1914—18) švystelėjo progų net visišką nepriklausomybę atgauti, tai vėl lietuvių aspiracijos nukrypo tik į Lithuania Propria, nors kai kurie komitetai, ypač Š. Amerikoje, buvo linkę reikalauti ir Gardino gubernijos, nes rusai ir ją priskaitydavo prie lietuviškų gubernijų. Pagaliau, jau nepriklausoma Lietuva 1920 m. derybose su Rusija dar sumažino savo reikalavimus, iš Lithuania Propria išleisdama du gudiškai kalbančius apskričius: Dysnos ir Vileikos. Pagal Maskvos sutartį (1920-VII-12) Lietuva kartu su atgautu Klaipėdos kraštu turėjo sudaryti 88.000 km.² Bet Lenkija Rygos sutartimi 1921 m. išsiderėjo iš Rusijos jau minėtus du stambius apskričius, tuo būdu visiškai izoliuodama Lietuvą iš rytų šono. Jei šiandien prasidėtų tarp Lietuvos ir Lenkijos kalbos apie likvidavimą visų teritorinių ginčų, tai reiktų derėtis ir dėl tų dviejų pusiau pravoslaviškų apskričių, kurių likimas šių dienų apystovomis turės būti surištas su Vil-

nium, bet ne su Minsku. Ir bendrai visos rytinės buvusios Vilniaus gubernijos dalys stipriai gravituoja į Vilnių, nes neturi kitų gravitacijos punktų, tad bent ekonominis jų likimas negali būti atskirtas nuo Vilniaus. Tai kokios gi racionalios ribos šiandien labiausiai tiktų vesti tarp Lietuvos ir Lenkijos?

Žinoma, ribas dažniausia praveda kardas, kuris jokių racionalumų nėra linkęs pripažinti. Retai jis skaitosi su logiškais ar teisingais samprotavimais. Tačiau derybose vis dėlto argumentuojama... Ir štai, jeigu dabartinėse aplinkybėse susidarytų kokių netikėtų galimybių vėl su Lenkija kalbėtis apie teritorinius ginčus, tai iš lietuvių pusės vargiai kas norėtų reikalauti istorinių Didžiosios Kunigaikštystės ribų, nes lietuviai nesiekia atsiimti grynai gudiškų sričių arba visai sulenkėjusių pakraščių. Jeigu remtumėmės vien ekonominiais samprotavimais, neatsižvelgdami į tautinius interesus, tai riba tarp Lietuvos ir Lenkijos labiausiai tiktų nustatyti Vilniaus ir Varšuvos izochronomis. Šituo atveju Lietuvos ribose liktų Gardinas, Volkoviskas, Slonimas, Baranavičiai ir Nesvyžius, t. y. beveik visa dabartinė Naugarduko vaivadija. Kai kurios privatiškos lenkų geografų nuomonės kaip tik ir laiko tokias ribas Lietuvai labiausiai tinkamas. Jos apimtų beveik visą Nemuno baseiną ir beveik visas lenkų valdomas gudiškas sritis. Vietiniams gudams tokios ribos irgi šiek tiek patiktų, nors jų pilnai nepatenkintų, nes neapimtų labai gudiško Pagirio su Pinsku. Be to, per Slonimą ir Stolbcus eina tiesiausias Varšuvos kelias į Maskvą. Šito kelio netekimas Lenkijai būtų nepatogus, o, be to, ji nenorės, kad po Lietuvos sparnu pakiltų gudų tautinis susipratimas. Todėl atrodo, kad oficialūs Lenkijos žmonės nebus linkę savo valstybės ribas nukelti į pietus nuo aukštutinio Nemuno. Lietuva ten irgi nesiveržia. Tad ginčo rimtu objektu galės likti tiktai pietinė Suvalkija ir kraštai į šiaurę nuo Nemuno, kartu 47.000 km,^{2} kurie beveik visiškai sutampa su lenkų valdoma Lithuania Propria dalimi. Tikslesnis šios teritorijos pasiskirstymas yra toks:

Sritis tarp Dauguvos ir Neries	19.200 km.^{2}
Sritis tarp Neries ir Nemuno	23.000 km.^{2}
Sritis kairiajame Nemuno šone	5.350 km.^{2}
Visa Lenkijos valdoma Lietuva	47.550 km.^{2}

Visame šitame plote gyvena minimum 1.900.000, bet greičiausia pilni du milijonai gyventojų, jei turėsime galvoje paskutinių penkerių metų natūralinį prieauglį ir visai menką emigraciją. Kas kraštą geriau pažįsta ir neturi specifinių tendencijų, sutinka, kad jame vyrauja lietuviškas antropologinis tipas ir lietuviški etnografiniai požymiai. Tad iki paskutinių laikų jis ir buvo laikomas Lithuania Propria, taigi etnografine Lietuva. Tiktai vienas iš daugelio etnografinių požymių dalykų eigą amžių bėgyje keitė Lietuvos nenaudai: tai buvo gudų ir lenkų kalbų (ne

žmonių) penetracija į rytinius Lietuvos pakraščius. Su kalba keitėsi arba užsitušavo politinės simpatijos, nors lietuviškas etnografinis tipas dar beveik nepaliestas išsilaikė beveik visoje ginčytinoje teritorijoj. Ypačiai katastrofiškas buvo Lietuvai Muravjovo koriko ir spaudos draudimo periodas (1863—1904), kuris, dar neseniai nustojusiems lietuviškai kalbėti ir dainuoti gyventojams, įvarė šiek tiek ir lenkiškos politinės sąmonės. Tat iš ko gi šiandien susideda Vilniaus krašto gyventojų dauguma? Padaręs trejetą ilgesnių kelionių, surinkęs nemaža žinių iš ten gyvenančių mokslo žmonių ir jų raštų, autorius priėjo išvados, kad gyventojų daugumą sudaro ten toks tipas, kurs jau senokai įprasta vadinti tuteišu (vietiniu); jo antropologinė ir etnografinė kilmė lietuviška, jo kalba gudiška, o politiniu atžvilgiu jis jau yra pasidavęs lenkiškai įtakai. Tuteišai visame Vilniaus krašte sudaro, gal būt, apie 60% visų gyventojų. Apie 1857 m. dvasiškijos surinktais daviniais visoje Vilniaus gubernijoj lietuviškai kalbėjo 46%, gudiškai 29%, lenkiškai 12%, žydiškai 8%, rusiškai 2,3%. Per kitas dvi generacijas, žiauriausios rusifikacijos metu, lietuvių kalbos zona sparčiai tirpo gudų kalbos naudai rytuose ir lenkų kalbos naudai Vilniaus apylinkėje, nes miestas jau tuo metu daugumoje lenkiškai kalbėjo, jei neskaityti žydų. Lenkiškos kilmės žmonių krašte labai maža, bet krikščionys miestelėnai, stambūs ir smulkūs dvarininkai, valdininkai ir apskritai šviesuomenė maža reikšmės teikia savo lietuviškai kilmei ir gyvenime orientuojasi pagal dabartinę savo lenkišką kalbą ir lenkiškas politines bei kultūrines simpatijas. Nors ir jų tarpe vis dėlto yra gana daug tuteišo tipų, tik jau nebe gudiškai, bet lenkiškai kalbančių ir savo simpatijas skaldančių tarp Lietuvos ir Lenkijos.

Kiek gi dabar lietuvių Lenkijos valdomose Lietuvos dalyse? Kaip tuteišų, taip ir lietuvių skaičius labai sunku nustatyti. Statistinių surašinėjimų daviniai labai netikri. Kai surašinėja lenkai ir tuteišams duoda lenkams naudingus paaiškinimus ir vikriai paagituoja, tai lenkais užsirašo ne tik dauguma tuteišų, bet ir žymi dalis lietuviškai kalbančių, ypačiai tirpstančiose lietuvių salose: apie Dievėniškį, Lazdūnus ir k. Daug dar yra žmonių, kurie nebemoka lietuviškai kalbėti, bet save vis dar tebelaiko lietuviais. Jų skaičius galėtų siekti gal iki pusės milijono. Vilniaus krašte keliavęs žinomas Paryžiaus geografas prof. Emmanuel de Martonne lietuvių ten priskaito[1] apie 400.000. Pagal mūsų apskaičiavimus, apie pusę to skaičiaus dar tebemoka lietuviškai (apie 200.000). Tautiškai susipratusių ir už savo kalbos teises kovojančių yra apie 150.000. Lietuviškai kalbančiųjų zona sudaro apie 12.000 km.[2] Ji yra suskaldyta į tris tarp savęs nesusisiekiančias zonas: didžiausia Švenčionių ir Breslau-

[1] *Géographie Universelle.* Tome IV. Europe Centrale par Emm. de Martonne. Paris, Librairie Armand Colin, 1931 m., 626 pusl.

jos apskričiuose, mažesnė trikampy tarp Rudziškių, Druskininkų ir Rodunės, mažiausioji (tik apie 800 km²) Seinų, Punsko ir Vyžainio ruože. Be šitų zonų, yra dar keletas izoliuotų lietuviškų salų, kaip Dievėniškis, Gervėčiai, Lazdūnai ir kitos mažesnės. Lenkiškiausia dalimi ne pagal kilmę, bet pagal kalbą ir nusistatymą, tenka laikyti Vilnių ir jo apylinkes, aprėžtas spinduliu 20—30 km. ilgumo ir Lydą su nedidele apylinke. Taigi, visas Vilniaus kraštas etnografiškai lietuviškas, lingvistiškai daugumoje gudiškas, o politiškomis simpatijomis truputį labiau lenkiškas, kaip lietuviškas.

Kas ir kaip galėtų spręsti Vilniaus klausimą?

Lietuvos šviesuomenėje tvirtai yra įsigalėjusi nuomonė, kad Lenkija okupavo Rytų Lietuvą ne tiek dėl paties Vilniaus, kiek dėl tolimesnių žygių į Klaipėdą ir Palangą. Tas žygis bus pradėtas gal tik tuomet, kai Vilniaus kraštas bus labiau sulenkintas ir kai iš viso Lenkija labiau sustiprės, nes dabar Lenkų valstybei įsigyti dar pustrečio milijono tautinių mažumų, dargi labai karingų, būtų perdaug neatsargu ir neišmintinga. Pietų–šiaurės kryptimi per Vilniaus koridorių net prie geriausių sąlygų negalima tikėtis didelio prekių judėjimo. Daug geresnių perspektyvų galima laukti iš tranzito, einančio rytų–vakarų kryptimi pagal magistralę Klaipėda — Kaunas — Vilnius — Minskas ir toliau į rytus. Tad Vilniaus koridoriaus gyvastingumas nė iš tolo negali prilygti Dancigo koridoriui, kuris, nors siauresnis, Lenkijai yra nepaprastai naudingas ir reikalingas. Tai jautriausioji Lenkijos ekonominio gyvenimo vieta. Gi Vilniaus koridoriaus iškirpimas ekonomišku ir net strategišku atžvilgiu, neišlaiko jokios kritikos. Todėl ne vien tik lietuviai, bet taip pat ir lenkai ir kiti svetimtaučiai, su padėtimi susipažinę, mano, kad labiau sustiprėjusi Lenkija tikrai bandys dar kartą savaip perkarpyti šios dalies žemėlapio konturus ir praplėsti šį koridorių iki Baltijos uostų: Klaipėdos ir Liepojos. Vien romantika ir Mickevičiaus dvasia vilniečiai negalės prasigyventi ir kultūroje pakilti. 1919—20 m. derybose su lietuviais lenkai ypatingai vertino ir stengėsi pasilaikyti sau Varėnos geležinkelio stotį ir pro Vyžainį ir Vištytį kiek galima arčiau prisiartinti prie Virbalio stoties. Suvalkų sutarties sulaužymas, šie ir kiti reiškiniai persunkė lietuvius didžiausiu nepasitikėjimu Lenkija, kuris pasiekė nepaprasto jautrumo. Mūsų nuoširdus noras būtų, kad visi padorūs Lenkijos žmonės pasistengtų šitas nepasitikėjimo priežastis suprasti ir pažvelgti į jas ne vien iš lenkų politinio požvilgio.

Mes žinome, kad šiuo momentu Vilniaus klausimo šioks ar toks sprendimas labiausiai priklauso tos šalies, kuri tą kraštą valdo. Čia gal ir bus didžiausioji priežastis, kodėl lietuviai patys nesiima jokios iniciatyvos ir vengia net tokių pasitarimų su

lenkais, kurie turėtų tikslo stabilizuoti susidariusią padėtį. Tad jei eventualiai Lenkija ir Lietuva kartu bandytų kada spręsti šią painią problemą, tai Lenkija turėtų visų pirma atstatyti lietuviuose pasitikėjimą. Lengviausiai tai galima būtų padaryti sugrąžinant Lietuvai bent lietuviškai kalbančias sritis.

Lenkai lietuviais irgi dažnai nepatenkinti, nes lietuviai nevertiną lenkiškos kultūros momentų Vilniaus krašte ir nesą pasiruošę teisiškai garantuoti lenkų įtakos viršenybę Rytų Lietuvoje. Šituo reikalu mums irgi reikėtų labiau susidomėti ir į jį įsigilinti: bene rastume kokį kompromisą.

Atsižvelgiant į dabartinę padėtį, galime numanyti, kad plebiscito greičiausia nenorės nei lenkai nei lietuviai. Visokių, mat, būna plebiscitų. Meksikietiški rinkimai juk atneša ginklus valdantiems beveik visuomet tiek balsų, kiek jie iš publikos pageidauja, nors ta publika dantį griežia prieš žiauriausius religijos persekiotojus. Net jeigu neitralūs tvarkdariai plebiscitą prižiūrėtų, tai ir tuomet negalima tikėtis labai sąmoningo masių balsavimo. Jos paklausys tų, kurie daugiau ir geriau kalbės. Krašto šviesuomenė yra lenkiškai nusiteikusi. Jos yra gana daug ir ji labai smarkiai agituos už lenkų tezes. Ekonominiai interesai stipriai kalbės už Lietuvą, bet vietoje jie gal nesuras tokio didelio skaičiaus propagandistų, kurie atsvertų įtakingą lenkiškai nusiteikusią dvarponiją, dvasiškiją ir laisvąsias profesijas. Lietuviai, bent kiek susipratę gudai, dalis žydų ir tuteišų, žinoma, balsuos už Lietuvą, bet kokį procentą jų balsai sudarys, niekas negali iš anksto pasakyti: manytume, minimum apie 30% ir maksimum iki 70%. Tokiu atveju kraštas tektų dalinti panašiai kaip po Aukštosios Silezijos plebiscito. Nors plebiscitas ir būtų bent formaliai labai teisingas sprendimo būdas, bet nei viena pusė, nežinodama ką ji tikrai gaus, nerodė ir nerodys jam palankumo.

Pasitikėdama savo teisėtumu, Lietuva norėjo (gal ir dabar norėtų) klausimo sprendimą pavesti Haagos Tribunolui, bet Lenkija šitai propozicijai pasipriešino. Tautų Sąjungos ir p. Hymanso sugebėjimai irgi jau išbandyti. Tad dabar belieka arba laukti didelio masto karišķų įvykių Rytų Europoje, arba dar bandyti surasti kokį kompromisą betarpiškose lietuvių–lenkų derybose. Apie didelį karą Rytų Europoje nieko šiandien negalima pranašauti ir spėlioti. Nežinome, kada jis gali prasidėti, kas prieš ką kariaus ir kuo tas karas baigsis. Tik viena galima tvirtinti, kad 1914—20 m. karai nėra jau paskutiniai.

Karišką klausimo sprendimą aplenkdami, šiandien dar galėtume kalbėti apie tiesiogines ir betarpes lietuvių–lenkų derybas. Tačiau ir į jas kol kas daugumas žiūri labai skeptiškai. Lietuvoje manoma, kad Lenkija dabar tikrai pakliuvo į vokiečių įtaką ir dar ne taip greit nusivils savo nauju draugiškumu su teutonais. Šio rašinio autorius kiek mažiau tiki lenkų–vokiečių

draugiškumo pastovumu ir pilnumu. Kartais netikėti ir, palyginti, nedideli dalykų ar žmonių pasikeitimai šitoj lenkų–vokiečių idilijoj gali įnešti kai kurių šiurkštumų ir nesmagaus girgždėjimo. Tiesa, nuo 1923 m. kovo m. 15 d., kai Ambasadorių Konferencija fiksavo Lenkijos rytų ribas, lietuvių ir lenkų susitarimo progos ėjo vis mažyn ir mažyn. Lenkijos oficialinės sferos laikė Vilniaus klausimą jau išspręstą, nors privatiškai daugumas lenkų aiškiai matė padėties nenormalumą ir rodė šiokį tokį palankumą senųjų pažiūrų revizijai. Lietuva be jokių nuolaidų reikalavo bent Suvalkų sutarties atstatymo, pirma negu bus atnaujinti visi normalūs santykiai su Lenkija. Šitų pažiūrų tvirtumas jau buvo bandomas per 15 metų. Nenormali padėtis pasidarė normali, nes beveik įsitikinta, kad kitaip ir negali būti: Lenkija negali Lietuvai užleisti Vilniaus, o Lietuva negali užmegsti normalių santykių su tais, kurie valdo jos ilgaamžę sostinę. Taigi padėtis labai aiški ir net paprasta: kiekviena pusė mano turinti nesugriaunamų argumentų ir teisių į Vilnių, todėl ir mano, kad jokiems kompromisams bei nuomonių suderinimui nebėra vietos. Jei kas bando ieškoti kokių kompromisų, tai būtinai užsitraukia nemalonę savo tautiečių tarpe. O vis dėlto daugely pasikalbėjimų su privačiais lenkų veikėjais autorius pastebėjo jų šiokį tokį palinkimą į kompromisinį kelią. Tačiau labai sunku ir net rizikinga formuluoti kompromisus opiausiais politiniais klausimais, kurie kaitina milijonų širdis, kelia smarkiausias tautines aistras.

Kompromisinis priešprojektas

Kiekvienas kompromisas turi kiek galėdamas atsižvelgti į priešingų pusių esminius interesus ir bandyti juos suderinti. Tad ir šio priešprojekto (avant-projet) tikslas bus ne kas kita, kaip bandymas suderinti dviejų pusių labai priešingus interesus.

Lietuvos kategoriškas postulatas, visų lietuviškai kalbančių lietuvių palaikomas, skelbia Vilnių savo valstybės sostine. Labai jau aišku, kad Lietuva neatsisakys dviejų esminių dalykų: savo nepriklausomybės ir Vilniaus. Labai daugelio neoficialių lenkų nuomone, Lenkija be Vilniaus visai gerai galėtų apsieiti. Bet lenkai nesutiktų, kad lietuviai darytų Vilniuje tai, ką jie padarė Kaune, t. y. lietuvišką miestą, kuriame įsibrovusi lenkiška įtaka suredukuota į mažai jaučiamą minimumą. Kompromisui durys, rodos, būtų šiek tiek praviros, jeigu Lenkija rastų būdą atsisakyti savo politinio suverenumo Vilniaus krašte, o Lietuva — surastų pakankamai įtikinančių priemonių, apsaugančių lenkų kalbos ir kultūros *status quo* Vilnijoj. Maršalo Pilsudskio pašaukti trys žymūs lenkų politikai juk jau buvo paruošę panašios krypties projektą, kurs Ženevoje išgarsėjo Hymanso vardu, nors tas belgų ministeris savų minčių ten beveik ir neįdėjo. Hymanso vardu einąs lenkų projektas buvo lietuvių atmestas svarbiausia

gal dėlto, kad jis siaurino Lietuvos nepriklausomybę, kelerio-pomis konvencijomis surišdamas ją su Lenkija.

Seimų laikų Lietuva jau seniau buvo pasisakiusi už autonomiją Vilniaus kraštui, nors tos autonomijos bruožų ir nepaskelbė. Šių laikų režimas autonomijos elementų irgi nepaneigė. Ir bendrai daugumas lietuvių mano, kad labai mišraus gyventojų sąstato Vilniaus kraštas turės gauti siauresnę ar platesnę autonomiją, kurios konturai dar niekur tiksliai neapibrėžti, nes gyvenimo tikrovė dar nedavė tam progos ir aiškaus reikalo. Taigi, daugumą lietuvių inteligentijos galima būtų vadinti autonomistais. Be amorfinės autonomistų daugumos Lietuvoje kartais pasireiškia ir kita, tiesa, daug mažesnė neorganizuota grupė, kurią pradedama vadinti federalistais, nes jie yra linkę sujungtą Lietuvą organizuoti pagal Šveicarijos arba britų dominijų modelį, žinoma, išlaikant pilną respublikos nepriklausomybę.

Kai autonomistai vis dar neranda tinkamos progos savo nusistatymams aiškiau formuluoti, tai bent vienas federalistų galop įsidrąsino padaryti „netaktą" ir pabandyti nutiesti konturus federalistiniam Lietuvos pertvarkymui, kuris galėtų mus suartinti su atskirta Vilnija.

Federalinė santvarka kai kurioms valstybėms tampa reikalinga ir neišvengiama kartais dėl ekonominių (Jungtinės Valstybės Amerikoje), kartais dėl tautinių bei kultūrinių (Šveicarija, Kanada, Pietų Afrika) interesų įvairumo. Pravartu prisiminti, kad federalinės valstybės idėja atitinka ir pasaulinės santvarkos eigą. Aukščiausią gerovės ir veiklumo laipsnį kaip tik yra pasiekę federalinės ar bent regionalinės valstybės, bet ne centralizuotos. Ateities valstybės teritorinis paskirstymas remsis ne tiek vadovavimo politika, kiek ekonominiais interesais. Šie gi pageidauja valdžios pastovumo, nepakenčia nuolatinių rietenų. Jugoslavijos gyvenimas būtų daug darnesnis ir ramesnis, jeigu skirtingi jos kraštai sudarytų federalinius vienetus; tuomet nebūtų tokių tragedijų, kaip karaliaus nužudymas, nes nebūtų nuskriaustos ir įžeistos svarbios provincijos. Šiandien jau nebėra jėgos be turtų ir be intensyvios gamybos. O kai žymios dalies piliečių tautinės ar kultūrinės ambicijos nesusilaukia žmoniško patenkinimo, tai nukenčia ne tik politiniai, bet ir ekonominiai valstybės reikalai.

Be to, mažosios valstybės turi daugiausia šansų išsilaikyti, kai jos tampa tautinių kovų neitralizuotojos, pusiausvyros palaikytojos arba svarbių punktų saugotojos. Jei Šveicarija nebūtų sugebėjusi trijų tautų susikirtimo neitralizuoti — ji būtų gal jau seniai į tris lopinius sudraskyta. Jei Olandija nebūt mokėjusi palaikyti pusiausvyros tarp vokiečių, anglų ir prancūzų interesų, — vargu ji būtų pasiekusi tokios gerovės ir garbės. O Danija laikosi kaipo Sundo sąsiaurių sargas, patogus visiems galingiesiems.

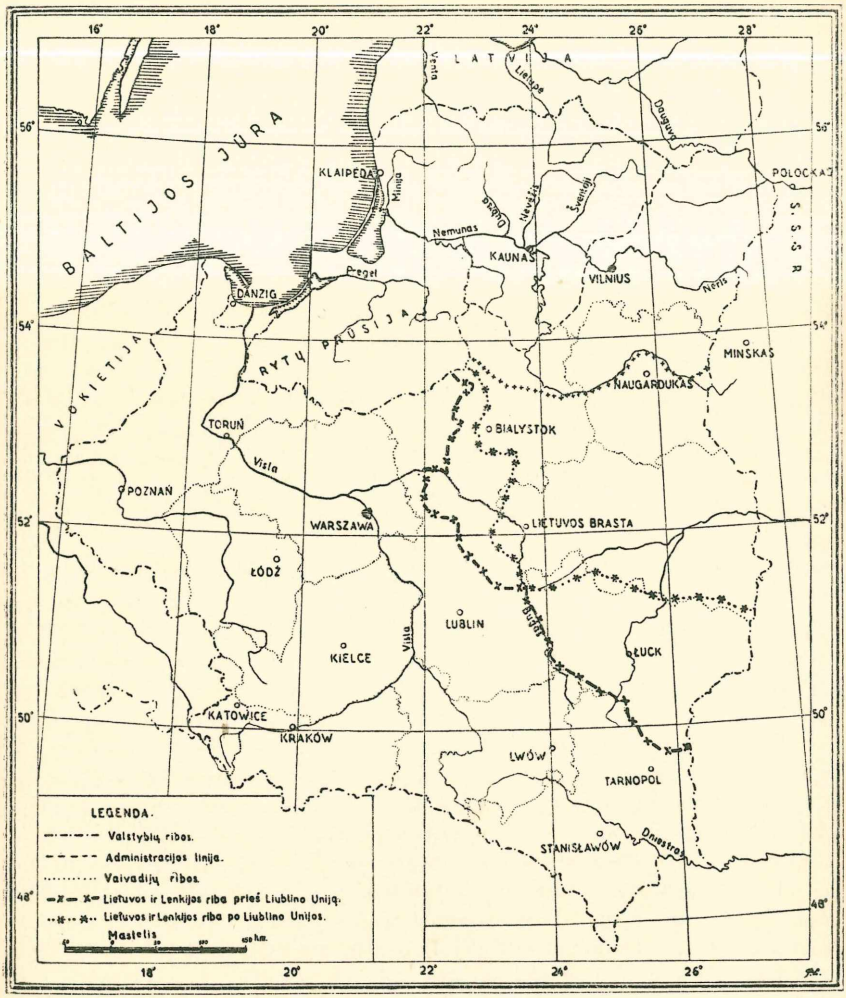

Žemėlapis, vaizduojąs Lietuvos teritorinius nuostolius Lenkijos naudai nuo XVI amžiaus vidurio iki 1920 m. (xxxx proponuojama Lietuvos – Lenkijos siena).

Lietuva gali būti Europoje vertinama kaipo Nemuno žiočių sargas ir kaipo pusiausvyros palaikytoja tarp slavių ir germanų, kiek jų interesai susikerta Baltijos pajūry. Tačiau didžiausias ir kilniausias jos vaidmuo būtų neitralizuoti tautines ir kultūrines kovas toje zonoje, kur susitinka lietuviai, lenkai, gudai, žydai ir dar kitos tautos. Rimtai norint sustabdyti pradėtą čia „balkanizaciją", tektų sugrąžinti Lietuvai senąją jos sostinę, o pačią Lietuvą perorganizuoti federalizmo pagrindais, kad jos piliečių maksimumas galėtų naudotis laisve ir tvarka.

Vilniaus kantonas

Lenkija per p. Hymansą proponavo Lietuvai du kantonu. Prie tokio dualizmo kartais abiejų kantonų skirtingi interesai dažniau gali susikirsti. Skirtumams niveliuoti geriau yra turėti truputį daugiau kantonų, tik ne tiek daug kaip Šveicarija, senoji kalnų demokratija. Vilniaus kantonui pateisinamą ir tinkamą pagrindą sudaro lingvistiniai elementai. Kas bent kiek žino istoriją, juk nesakys, kad dabar jau nelietuviškai kalbantieji Vilniaus krašto gyventojai yra visai mums svetimos, nelietuviškos kilmės. *Antropologiškai ir etnografiškai jie dar tebėra lietuviai.* Ir šiuo atžvilgiu jų lietuviškumas vargiai ar mažesnis už varšuviečių lenkiškumą, jei nežiūrėsime lingvistinių momentų. Mes juos laikome aplenkėjusiais ar sugudėjusiais lietuviais. Bet mūsų toks nusistatymas klausimo neišsprendžia, nes jie patys savo kilmei neteikia labai didelės reikšmės, o senosios lietuviškos tradicijos jiems irgi ne taipjau svarbios. Juk ne kiekvienas žmogus nori būti gyvenime logiškas ir nuoseklus iki galo; ir tai ne vien prasčiokas, bet ir inteligentas. Štai mes turime Lietuvoje tūkstančius šiek ar tiek apsišvietusių žmonių, kurie prie jiems tinkamos progos pasivadina save katalikais, bet atsisako pripažinti vieną ar kitą katalikų dogmą, nesiskaito su popiežių enciklikomis ir net puola katalikus už jų religinį susipratimą. Panašūs nesusipratimai vyksta ir tautinėje plotmėje. Maršalas Pilsudskis ir labai daug jo šalininkų Vilnijoj juk dažnai save vadina lietuviais; pagal jų supratimą jie save laiko gal net labai gerais lietuviais. Jiems juk rodosi, kad lietuvių kalbos užmiršimas ar nemokėjimas nėra jokia kliūtis būti lietuviais. Lietuvos nepriklausomybė jiems irgi nėra būtinas lietuviškumo atributas. Jei mūsų visuomenė apsiprato su „šiaudinio" kataliko arba „puskatalikio" tipais, tai galėtų apsiprasti ir su „puslietuviais" ir pripažinti jiems pilnas teises ne vien įstatymuose, bet ir iš esmės. Daug praktiškiau žmones traktuoti tokius, kokie jie šiandien yra, bet ne tokius, kokius mes norėtume turėti ar kokiais jie galėtų virsti po šimto metų. Daugumas vilniečių dabar dažniausia save vadina pagal vartojamą kalbą, taigi lenkais arba gudais ir tuteišais. Lietuvių kalbą užmiršusieji vis rečiau bevadina save lietuviais. Jei mums lemta būtų derėtis su Ašmenos ar Lydos seneliais, gyvenusiais prieš šimtą ar daugiau metų, tai mes su jais kalbėtume lietuviškai ir visais tautiniais punktais lengvai susitartume. Bet dabar teks jau kalbėtis su jų ainiais, kurie lietuviškai nebemoka ir kitaip žiūri į politinę Lietuvos santvarką. Nors jie kalba slaviškomis kalbomis, bet lietuviškas valstybingumas juose dar nėra išmiręs, nors ir sunkiai serga. Gausi tų Lietuvos dalių inteligentija ne kartą yra pastačiusi autoriui klausimą: kur ji dėtųsi centralizuotos Lietuvos ribose, lietuviškai nemokėdama. Vieno laikraščio redaktorius taip ir sako: „Žemaitijon valdininkais mus neskirsite, nes lietuviš-

kai nemokame, o autonominėje Vilnijoj mums vietų neduosite, nes nepasitikėsite kiek kitaip suprantamu mūsų patriotizmu; pasiliktų mums tik Brazilija, kurion mes vis dėlto nenorėsime važiuoti". Su šitaip galvojančiais piliečiais mes turime skaitytis. Paprasta autonomija jiems nėra taip tikra garantija, ypač sprendžiant iš žinomo Aukštosios Silezijos pavyzdžio. Kas kita būtų federacija, kur atskiri kantonai sueina vienon valstybėn kaip lygūs su lygiais.

Lietuva yra tranzitinė, pereinamoji zona nuo jūros į plačiausią kontinento dalį. Jos ekonominis kraujas turės cirkuliuoti ta Rytų Europos diagonale, kuri prasideda Klaipėdoje ir eina į pietų rytus per Kauną, Vilnių, Minską ir mažėjančiu interesų tirštumu gali dar siekti iki Maskvos, Charkovo ir Kijevo rajonų. Šios diagonalės veiklumo zona siaurėja besiartinant į Klaipėdą, bet siaurėdama ji darosi vis intensyvesnė ir reikšmingesnė. Ne tik geopolitiniu, bet ir ekonominiu atžvilgiu labai svarbu, kad visi trys svarbiausieji diagonalės mazgai — Klaipėda, Kaunas ir Vilnius — neliktų tik apskričių centrais. Vilnius — didžiausias Lietuvos geležinkelių mazgas, Kaunas — upių navigacijos centras ir moderniškiausias Lietuvos miestas, Klaipėda — vartai pasaulin, kur Lietuvos turtai ir vėliava peržengia sausumos ribą ir atsistoja viso pasaulio akivaizdoje. Maža vilčių, kad kontinentinė sostinė supras pajūrio valstybės svarbiausius uždavinius; jei ir supras, tai neturės pakankamai valios ir pasiryžimo juos vykdyti. Štai jau dvylika metų valdome Klaipėdą, labai padidinom ir pagerinom jos uostą, įvairių įrengimų padarėm už 30 mil. litų, dvigubai ir net trigubai pakėlėm atplaukiančių laivų tonažą, bet neatlikom svarbiausio uždavinio, kurio taip uoliai griebėsi estai ir latviai: atidaryti jūrininkų mokyklą ir įsteigti savo laivyną. Gerus norus mokame demonstruoti, bet kas iš to, kad beveik nėra savų jūrininkų ir laivų.

Klaipėdos kantonas

Tad geopolitiniu ir ekonominiu atžvilgiais Klaipėda turi atlikti nepaprastai svarbų Lietuvai uždavinį: nugalėti tautoje įsigyvenusį kontinentalizmą, atskleisti jai pasaulinius horizontus. Tik 150.000 gyv. kraštas tokio stambaus uždavinio atlikti negalės, nors ir supras jo svarbą Lietuvos didybei. Būdama svetimos valstybės įtakoje, ji gal kartais ir nenorėtų Lietuvos interesams tarnauti: juk tą nenorą Vokietija apsiims visuomet gausiai atlyginti. Klaipėdos gyventojai yra tie patys žemaičiai, tik per 700 metų gerokai apvokietinti. Būtų visai naturalu visus žemaičius arba visą Vakarų Lietuvą sujungti vienan kantonan, paliekant jame būtinai reikalingų autonominių teisių Klaipėdos krašto gyventojams. Senosios Žemaičių kunigaikštystės rytų riba ėjo pro Pasvalį, Kėdainius, Raudondvarį; taigi ji apėmė žemes į vakarus nuo Nevėžio ir Levens dešiniajame Nemuno krante

ir Šakių apskritį — kairiajame: viso apie 23.300 km.² Naujam Klaipėdos kantonui galima būtų skirti Klaipėdos kraštą, Kretingos, Telšių, Raseinių, Tauragės, Mažeikių, Šiaulių visus apskričius ir vakarines dalis Biržų, Panevėžio bei Kėdainių apskričių. Tuo būdu jūreiviškiems uždaviniams vykdyti sukurtas Klaipėdos kantonas apimtų apie 25.000 km² ir turėtų apie milijoną gyventojų, kurių svarbiausieji administraciniai, ekonominiai ir kultūriniai reikalai koncentruotųsi Klaipėdoje, ją puoštų, ugdytų ir skatintų didumu bent Kauną pasivyti. Lietuva stipriai atsistotų pajūry ir taptų veikli, palyginti pramoninga ir pasiturinti valstybė. Trys Skandinavijos karalystės ir trys mūsų šiaurės kaimynai turi sostines pajūriuose. Gana simbolinga ir reikšminga, kad visų šešių valstybių karaliai ir prezidentai iš savo rūmų kasdien gali matyti įplaukiančius ar iš uosto išplaukiančius laivus. Sostinės viršūnės, geriausias krašto elitas kasdien ten susiduria su veiklia, žadinančia, įkvepiančia jūros dinamika. Sunku būtų tikėti, kad nesutraukę Klaipėdon labai žymios dalies savo jėgų, mes galėtume savo veiklumu pasivyti pažangiausias tautas.

Kauno kantonas

Atsilikęs provincijos miestelis prieš 20 metų ir svajoti negalėjo tapti du kartu didesniu ir modernišku miestu ir taip transformuotis, kad prieš dešimtį metų jame buvęs turistas jau nebegali jo pažinti. Žinomi mums įvykiai (1920 m. spalių mėn. 9 d.) privertė Lietuvą paversti Kauną laikinąja savo sostine. Per kelioliką metų jis dar labiau pasipuoš ir taps jau visai europišku miestu. Kraštui nenaudinga būtų viską iš Kauno atimti ir kur kitur nukelti. Prieš tai protestuotų ir įtakingi namų savininkai, kurie gal dar nespėjo savo statybos skolų išsimokėti. Įvedant federalinę santvarką Lietuvoje pagal čia patiekiamus konturus, Kaunas vis dėlto liktų didžiausiojo kantono sostinė ir turėtų pakankamą gyventojų rezervą, kurs palaikytų ir tolimesnį jo ūgį, kad ir lėtesniu tempu einantį. Jis liktų lietuviškiausio kantono sostinė, lietuvybės tvirtovė ir svarbus geležinkelių, plentų ir vandens kelių mazgas. Jis tarsi pavaduotų senovinį Trakų palatinatą arba vaivadiją. Kauno kantono ribos irgi gerokai būtų panašios į senojo Trakų palatinato ir eitų nuo Latvijos pasienio ir Dauguvos iki Seinų ir Druskininkų, apimdamos apie 45.000 km² su 2 mil. gyv.

Šitaip suskirstyta Lietuva atrodytų maždaug taip:

	Plotas:	*Gyventojai:*
Klaipėdos kantonas	25.000 km²	1.000.000
Kauno kantonas	45.000 km²	2.000 000
Vilniaus kantonas	33.000 km²	1.350.000
Vilniaus laisvasai miestas	———	150.000
Visa Lithuania Propria	103.000 km²	4.500.000

Kai kurių Amerikos valstybių pavyzdžiu, Vilniaus centrą geriausia būtų padaryti ekstra-kantoniniu miestu, kurs laisvai valdytųsi kaip autonominis vienetas. Prie jo prieitų Kauno ir Vilniaus kantono ribos ir kiekvienas kantonas gautų po mažą priemiestį savo specifiniams reikalams. Kiekvienas kantonas pats nuspręstų, kurias kalbas laikyti oficialinėmis savo ribose. Gi federacijos sostinėje lietuvių ir lenkų kalbos būtų lygiateisės ir oficialinės.

Dar kai kurie federalinės sistemos pateisinimai

Jau aukščiau buvo nusakyti motyvai, dėl kurių čia siūloma Lietuvai federalinė santvarka. Be tų, reikia dar prisiminti keletą bendresnio pobūdžio motyvų, kurie tokios santvarkos reikalauja. Penkiolika (o gal bus daug daugiau) metų atskirta nuo Nepr. Lietuvos, mišri savo nusistatymu ir daugumoje slaviškai kalbanti Vilnija iš karto nepataikys žingsnis į žingsnį eiti su lietuviškai galvojančiomis ir kalbančiomis dalimis. Bus nepasitikėjimo, varžytinių dėl prestyžo ir įvairių nedarnumų. Abiejų sričių sugyvenimas dar labiau pasunkėtų, jeigu viena kuri sritis bandytų kitai diriguoti maža tesiskaitydama su jos nusistatymais. Palyginti nedidelis spaudimas iššauktų didelę reakciją, pasipriešinimą ir neapykantą. Juk ir Šveicarijos kantonai, vienon valstybėn sujungti, pradžioje šnairavo: tarp vokiškai, prancūziškai ir itališkai kalbančių kantonų buvo kiek savytarpinio nepasitikėjimo, bet padori federalinė santvarka greit išdildė visus šiurkštumus ir dabar senoji kalnų respublika laikoma laisviausia ir tvarkingiausia pasaulio šalimi. Ilgokai skirtingose sąlygose pagyvenę ir kai kuriais klausimais net susipykę šeimos nariai nebūtų labai atsargu ir išmintinga vienan kambarin suvaryti; tame pačiame tautos bute reiktų jiems duoti po atskirą kambarį, kuriame kiekvienas pagal savo skonį tvarkytųsi. Panašiai susitvarkė ne vien Šveicarija, bet ir Jungtinės Valstybės ir pustuzinis Britų dominijų, nors kai kuriose iš jų nėra lingvistinių bei kultūrinių skirtingumų. Federalinės santvarkos uždavinys būtų auklėti ir stiprinti Lietuvos valstybingumą, atremtą į senovės tradicijas ir į dabarties, ypačiai ekonominius, bendruosius reikalus. Federalinė valdžia neslėgtų, neužgultų, bet tik lengvai diriguotų sujungtiems kantonams, derintų jų pastangas bendram valstybės labui.

Patiekti kokį nors kaip ir galutiną federalinės Lietuvos planą čia ir nemanoma. Paduodami tik labai apibendrinti konturai, kurie galėtų duoti šiek tiek medžiagos mūsų šviesuomenės politinėms meditacijoms svarbiausiu mūsų tautos klausimu. Ilgu tylėjimu svarbūs klausimai irgi juk neišsprendžiami, nors kai kada ir kalbos nepadeda.

Federalinės Lietuvos metmenys

1. Riba tarp Lietuvos ir Lenkijos turėtų eiti į pietus nuo Augustavo, Štabino, Sidros, Kuznicos į Svisločės žemupį, paskiau Nemuno tekme į rytus iki Sulos žiočių, pagaliau Sula ir Volk upeliu iki Gudijos ribos.

2. Nepriklausoma federalinė Lietuva turėtų tris kantonus: Klaipėdos, Kauno ir Vilniaus. Klaipėdos kantonas apimtų vakarinę Lietuvą su 25.000 km², Kauno kantonui tektų Lietuvos vidurys su 45.000 km² ir Vilniaus kantonui — Rytų Lietuva su 33.000 km². Riba tarp Vilniaus ir Kauno kantonų eitų truputį į pietus nuo Vyžainio, Punsko, Smalėnų ir Seinų, pro Gibus ir nuo šios vietos beveik tiesiai į Juodosios Ančios santaką su Nemunu. Nuo čia į Pariečės stotį, į Berštus, paskiau pro Rodunę, Aišiškes, Rudininkus į Vilniaus vakarinį priemiestį Zakretą; iš čia Nerimi žemyn beveik iki Kernavės, nuo kur ji eitų dabartine demarklinija iki Joniškio, paskiau pro Pabradę, Svyrius, Kabilininkus ir Dokšycas iki Gudijos ribos (žiūr. žem. Nr. 2).

3. Vilnius, kaipo federalinė sostinė, sudarytų autonominį vienetą su plačiomis savarankiškumo teisėmis. Į Kauno kantono ribas įeitų vakarinis priemiestis iki Arkangelo gatvės, o į Vilniaus kantoną — Antakalnis su priemiesčiais tarp Neries ir Vilnelės, t. y. rytinis priemiestis Vilnelės dešiniajame krašte (žiūr. žem. Nr. 3).

4. Kiekvienas kantonas turėtų savo atskirus įstatymdavystės organus, kuriems priklausytų visi žemės ūkio, švietimo, socialinės globos, bendrosios administracijos, teisingumo ir kantonalinių mokesčių reikalai.

5. Federalinis seimas ir senatas posėdžiautų Vilniuje. Į seimą kiekvienas kantonas siųstų savo atstovus pagal savo gyventojų skaičių, o senate — visi kantonai turėtų po lygų atstovų skaičių. Federalinė sostinė, panašiai kaip Vašingtonas, seime ir senate nedalyvautų.

6. Federalinei valdžiai priklausytų tik keturios ministerijos: užsienio reikalų, krašto apsaugos, muitų bei užsieninės prekybos ir didžiųjų kelių (plentų, geležinkelių ir telegrafo).

7. Respublikos prezidentą rinktų federalinis seimas ir senatas bendrame posėdy. Kandidatus statytų paeiliui kiekvieno kantono seimelio dauguma.

8. Kiekvienas kantonas nustatys kalbų vartojimo taisykles savo ribose. Federalinės sostinės ribose lietuvių ir lenkų kalbos bus lygios ir oficialinės bei mokomos lygiomis visose sostinės mokyklose.

9. Keturių federalinių ministerijų valdininkai turės mokėti abi kalbi; tačiau lietuviškuose kantonuose dirbą šių ministerijų

valdininkai gerai kalbėti ir rašyti mokės tik lietuviškai, o lenkiškai — tik susikalbėti; ir atbulai, Vilniaus kantono valdininkai lenkiškai turės mokėti žodžiu ir raštu, o lietuviškai — bent susikalbėti.

10. Keturių federalinių ministerijų valdininkai būtų priimami iš visų kantonų ir federalinės sostinės maždaug prisilaikant jų gyventojų proporcijos.

11. Kilus tarp kantonų bet kokiems ginčams ar nesusipra-

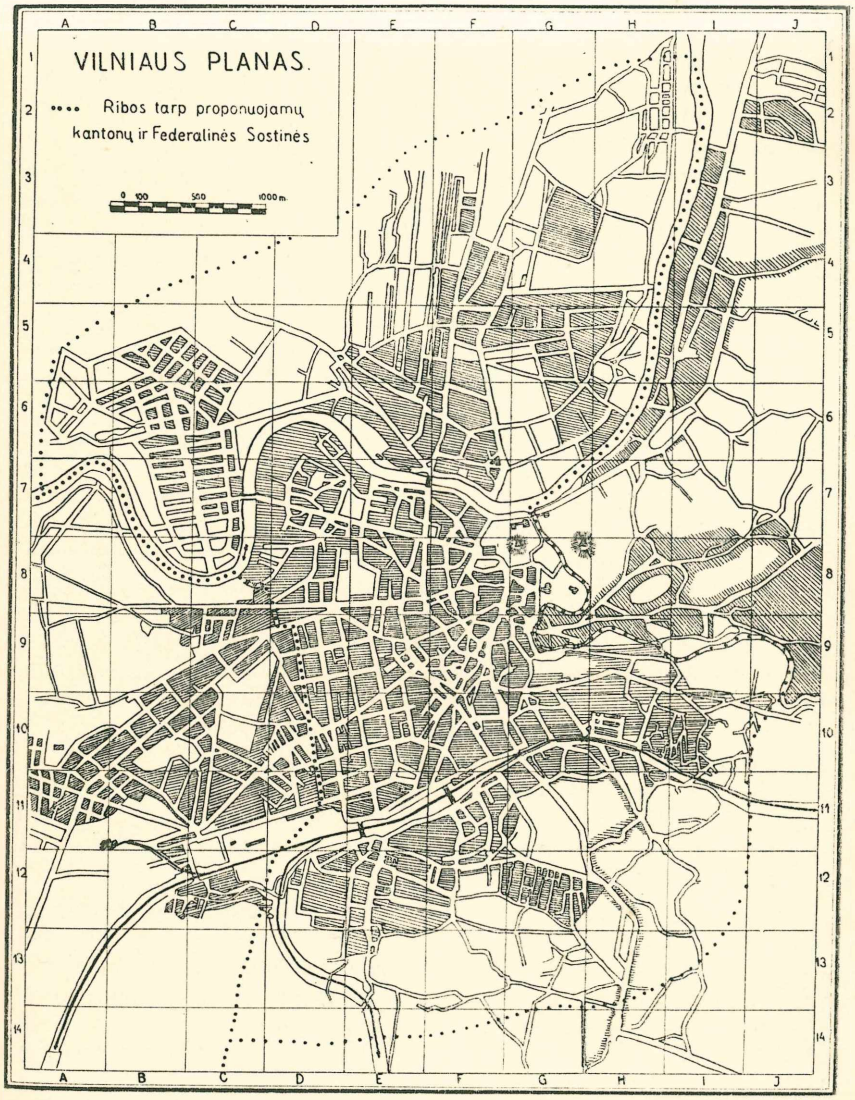

timams, bylas spręstų tarpkantoninis trečiųjų teismas, savo sprendimuose labiau pasiremdamas Šveicarijos pavyzdžiais.

12. Kariuomenę tvarkytų bendra vadovybė. Rekrutavimas ir vienetų sudarymas vyktų pagal regionalinį arba kantoninį principą.

Metmenų paaiškinimai

Labai trumpai sutrauktos federalinės santvarkos metmenys daug kam gali likti neaiškios ar netikslios. Ilgiau su jomis susigyvenęs autorius kartais gali kai kurių neaiškumų nei neįžiūrėti, nes per painiavas jį dažnai išveda stiprus vidujinis įsitikinimas. Tad pravartu čia prie tų 12 paragrafų pridėti tiek pat nors trumpų paaiškinimų.

1. Siūlomoji tarp Lietuvos ir Lenkijos riba apima ir visą pietinę Suvalkiją, kuri yra gal jau seniai tapusi lenkiška, taipgi Gardino apylinkę, Dysnos ir Vileikos apskričius, kur vyrauja gudiškas elementas. Šitų kraštų ne visi lietuviai reikalauja ir jų atžvilgiu iš viso nėra kokio labai griežto nusistatymo. Tačiau sienų harmoningas apvalumas ir labai svarūs ekonominiai interesai verčia tuos kraštus palikti prie Lietuvos.

2. Kantonų ribas nustatant žiūrėta, kad į Kauno kantoną kuomažiausia patektų lenkiškai kalbančių ir kad Vilniaus kantone kuomažiausia liktų lietuviškai kalbančių gyventojų. Šitaip nustačius jų ribas mažiausia būtų lingvistinių ginčų, ardančių valstybės vienybę. Todėl Suvalkų ir Augustavo apskričiai priskiriami prie Vilniaus kantono, nors jų ekonominiai interesai aiškiai gravituoja į Kauną, su kuriuo juos riša geri plentai ir geležinkeliai. Lygiai Valkininkų – Marcinkonių ruožas bei Švenčionių ir Breslaujos apskričiai priskiriami prie Kauno kantono, nes jie yra lietuviškesni už kitus Vilnijos kraštus, nors jų rinka bus daugiausia Vilniuje. Tose pačiose muitų ribose esančios sritys galima kaip norint karpyti, nepakenkiant ekonominiams reikalams, kaip tai mes matome iš Šveicarijos pavyzdžio, kur kantonai turi labai keistų pusiasalių ir net salų, įsiterpusių svetimo kantono teritorijon. Kad užsieninė kantonų politika bent dviejų didžiausiųjų kaimynų atžvilgiu išsilaikytų vieninga ir darni, reikia, kad Vilniaus kantono riba pasiektų Vokietiją, o Kauno kantono — SSSR pasienį.

3. Geografiškai ir ekonomiškai Vilnius liks vis vien nedalomas vienetas, panašiai kaip Didysis Naujorkas, pereidamas į New Jersey štatą, arba kaip prieškarinis Kaunas, savo Aleksotą turėdamas Suvalkų gubernijoj. Tačiau politiniu atžvilgiu jis sudarytų tris administracinius vienetus: rytinis priemiestis liktų vien lenkiškas, centras būtų mišrus, bet iš esmės vis dėlto labiau lenkiškas, o vakarinis priemiestis sudarytų lietuvišką branduolį. Kodėl gi siūloma sostinę taip sutvarkyti? Pastarųjų keliolikos metų istorija rodo, kad nacionaliniai momentai darosi vis galin-

gesni ir tautinės aistros vis opesnės. Jei kelioliką metų erzintus dviejų skirtingų kalbų ir nusistatymų tautiečius suleisime į tą patį administracinį vienetą, tai galime tikėtis, kad vieni pareikalaus, kad viskas ten būtų lietuviškai, kiti gi — lenkiškai. Tad geriau būtų, jei abiejų pusių karingiausieji elementai turėtų savo įstaigoms užtikrintus „uostus", kur jie galėtų viską susitvarkyt pagal savo skonį. Visai valstybei labai brangios vietos, kaip Pilies kalnas, Aušros Vartai, Katedra ir k. p., galėtų būti tvarkomos pagal specialų iš anksto paruoštą statutą, kurs visiems užinteresuotiems galėtų užtikrinti teisių lygybę. Jei norėtume tiesesnės tarpkantoninės ribos, tai Kauno kantonas turėtų būti prileistas prie Vilniaus iš šiaurės šono pro Maišiogalą iki Neries, bet tuo atveju Kauno kantonan patektų bent 40.000 lenkiškai kalbančių piliečių. Prileidžiant gi jį iš vakarų pusės per Rudiškes, Trakus ir Lentvaravą — Kauno kantonas lenkiškai ir gudiškai kalbančių gautų tik apie 12.000. Todėl racionalesnė būtų vakarų kryptis. Žinoma, primityvesnius protus gasdins didelis santvarkos originalumas, bet kurie imtųsi spręsti didžiasias problemas — turėtų parodyti daug drąsos ir didelio sumanumo. Paprasta rutina ir sustingusios fanaberijos šitokiu problemų neišsprendžia; čia reikia daug nuoširdaus patriotizmo ir gerų norų iš abiejų pusių.

4. Visiems trims kantonams ir federalinei sostinei paliekamos plačiausios teisės ir pilna vidujinė laisvė, kuri yra tikriausioji valstybingumo mokytoja. Geriausias bizūnas nepadarys tiek gero valstybei, kiek pilietinės laisvės ir padorus tolerantiškumas; nors šitos tautos auklėjimo priemonės daug reikalauja laiko ir subtilesnių pastangų, bet užtat atneša tikresnius ir gerai subrendusius vaisius.

5 ir 6. Todėl federalinei valdžiai paliekama minimum institucijų, būtinai reikalingų valstybės vieningumui išlaikyti. Atstovų skaičius į seimą bei senatą būtų renkamas iš dalies pagal amerikietiškas normas: į seimą proporcionaliai gyventojų skaičiui, į senatą — lygiai nuo kiekvieno suvereniško vieneto arba kantono.

7. Kandidatus į prezidentus statytų visi kantonai paeiliui, kad visi būtų lygiai pagerbti, kaip tai daroma Šveicarijoj. Tai auklėtų visoje respublikoje platesnių sluoksnių pasitikėjimą savo valdžia ir pasididžiavimą savo valstybine institucija.

8 ir 9. Kalbų klausimai spręsti paliekami atskiriems kantonams, kad didžiausioje laisvėje platesnės gyventojų dalys savo noru susilietų į vieną dvikalbę ar trikalbę naciją. Būtų auklėjamas valstybingumas, atremtas ne vien į lietuvių kalbą, bet į lietuvių rasę, kilmę ir plačias moralines vertybes, ugdančias aukštesnį žmoniškumą. Šitų tikslų siekia 10, 11 ir 12 paragrafai. Prieš šitokią laisve pagrįstą valstybinę santvarką bus iškelti gausūs argumentai: gal būt daugelis sakys, kad Nemuno basei-

nas nėra taip kilnus ir kultūringas, kad galėtų tokią puikią valstybę – modelį kurti. Jeigu taip, tai mūs manymu, reikia iš anksto sudarinėti kultūrinančias aplinkybes, auklėtis ir auklėti kitus, kelti aukštą politinę sąmonę ir įvairių grupių kultūrinius elementus suvesti į džentelmenišką kontaktą. Geresniųjų elementų izoliacija, neveiklumas ir minčių stagnacija, lygiai kaip ir paprasta tinginystė, didelių klausimų neišsprendžia.

Trys etapai

Galime sau sukonstruoti ir gražiausią planą Vilniaus problemai spręsti, tačiau vienu užsimojimu 2 milijonų gyventojų likimas, įspraustas į stambios valstybės rėmus, normalinėmis sąlygomis negali būti staigiai pakeistas. Simplistinis ir naivus optimizmas čia nedaug tepadės. Jei jis bent kiek tinka maža suvokiančioms masėms, tai giliau galvojančiai šviesuomenei jis nesuteikia apčiuopiamos paguodos. Problemos painumas, ginčo objekto didumas ir to objekto valdytojų nenoras leistis į esminius kompromisus visą reikalą taip supainioja, kad vienu etapu ir trumpu laiku jis pasidaro neįmanomas išspręsti. Reikalinga ilgo pasiruošimo ir ilgų, kantriai vedamų dažnai gal nutraukiamų derybų, įvairių pasitarimų. Todėl ir manytume, kad visos problemos sprendimas eventualiai bene galėtų būti padalintas į tris etapus.

Lenkų politikai dabartinius lietuvių – lenkų santykius vadina barbariškais. Jie buvo pradėti 1920 m. spalių 9 d. Lietuviai to barbariškumo nevengia, nes jis aprobuotas net labai kultūringo Tarptautinio Tribunolo Haagoje. Tiesa, Lietuvos interesai iš santykių nebuvimo su Lenkija nieko stambaus nelaimėjo, bet santykius užmezgus — gal dar mažiau būtų laimėta. Santykiai prie nesutvarkytų reikalų (ribų) galėjo privesti prie dar didesnio lietuvių – lenkų susipykimo ir neapykantos pakilimo. Tad iš dalies ir lenkai, geriau įsigilinę į dalykų esmę, turėtų būti dėkingi lietuviams, kad šie nepanorėjo (Vilniaus netekę) normalių santykių su oficialine Lenkija palaikyti.

Lietuva tvirtai laikosi principo, kad per demarkliniją negali eiti normalus prekių, žmonių ir pašto susisiekimas. Ir rodos, kad tokio nusistatymo mes dar labai ilgai laikysimės, nes ir nematome jam aiškios pabaigos. Lieka tik pajudinti ribų klausimas. Šis klausimas juo sunkesnis, juo arčiau paliečiame ginčo centrą — Vilnių. O be jokių santykių sunkiai įmanomi ir kokie esmę liečią pasitarimai ir pasiruošimai. Tad verta pasidairyti, ar nėra kur pasieny tokios vietos, kur galėtų būti pravesta tikra riba, kur lietuviai su lenkais mažiausiai susimaišę, kur kalbos linija aiškiausia ir kuri vis dėlto dar neliečia paties Vilniaus. Suvalkų ir Augustavo apylinkės — tai lenkiškiausia Lietuvos dalis, į kurią lingvistinė Lietuva neturi labai stiprių pretenzijų;

gal būt tik Vilniaus kantonas, lenkiškai kalbančiam elementui sustiprinti, tvirčiau sau reikalautų tos srities. Taigi atrodo, kad kairiajame Nemuno krante ribos galima būtų sureguliuoti, perleidžiant Lietuvai tik apie 800 km² pailgą pasienio juostą, kurioje gyvena apie 17.000 lietuvių, keli tūkstančiai žydų ir beveik tiek pat lenkų, viso apie 25.000 gyventojų su pasienio miesteliais Vyžainiu, Punsku, Seinais. Išvedus čia abiejų pusių pripažintą ribą — jau galima būtų ją ir atidaryti prekių, žmonių ir pašto judėjimui ir užmegsti kokius susiaurintos prasmės konsuliarinius santykius. Tai būtų pirmasai etapas. Antrajam etapui būtų rezervuotos jau sunkesnės problemos: sugrąžinimas lietuviškai kalbančio Marcinkonių – Valkininko – Trakų ruožo ir Švenčionių – Pastovių – Breslaujos krašto, t. y. baigiant vesti ribą tarp būsimųjų Kauno ir Vilniaus kantonų, atidarant visas sienas laisvam susisiekimui ir užmezgant su Lenkija normalius diplomatinius santykius. Geruoju su nuosaikesniais lenkais kalbant tenka patirti, kad ir jie sunkiai vaizduojas Lietuvą be Vilniaus. Sunormalinus santykius, gal būt, galima pradėti derybas ir dėl pačio Vilniaus ir jo juridinės padėties Lietuvoje. Tai būtų jau trečias ir gal paskutinis problemos etapas. Jis būt galima tik atstačius Lietuvoje pasitikėjimą Lenkija ir Lenkijai atsisakant nuo imperializmo Lietuvoje.

Kokia gi čia nauda būtų pačiai Lenkijai?

Kiekvienas gali duoti tik ką iškeltą čia klausimą. Aišku, kad Lenkija, paleisdama iš rankų brangų, kad ir nepatogų ir nepelningą užstatą, reikalaus sau kokios kompensacijos. Pagal lenkų paruoštą Hymanso projektą, pasiūlymas Lietuvai buvo maždaug panašiai suformuluotas: atiduokite mums Kauną, o mes jums duosime Vilnių. Pagal tą projektą Vilnius Lietuvai maždaug tiek priklausytų, kiek Lietuva Lenkijai. Tokiomis sąlygomis derybos negalėjo ilgai tęstis. Lietuva nenorės kad ir dalies savo nepriklausomybės netekti. O lenkai visuomet bus pasiruošę užleisti mums Vilnių už esminę dalį mūsų nepriklausomybės. Jei Lenkija visą laiką žiūrės į Vilniaus kraštą, o iš dalies ir į visą Lietuvą, kaip į savo provinciją, tai dviejų tautų susitarimo netenka laukti. Bet gi jei Lenkija tenkintųsi vien savo kultūriniu prestyžu Vilniaus krašte ir žiūrėtų į jį kaip Prancūzija į prancūziškus kantonus Šveicarijoj arba į Valoniją Belgijoj, tai principinis susitarimui kelias jau būtų atviras. Maršalas Pilsudskis 1919–IV–25 pareiškė savo troškimus vilniečiams, kad „tas miestas taptų viena didžiausiųjų pasaulio sostinių, kultūros židiniu, naujais Atėnais, kurie spindėtų ne tik visam kraštui, bet ir toli už jo ribų, ir tuo būdu užmegstų tradicijų siūlą su savo skaisčia praeitimi miesto Sniadeckių, Lelevelio ir Mickevičiaus“, o mes dar būtinai pridėtume: Gedimino, Vytauto ir Basanavičiaus. Ir šiandien lietuviškai susipratusi mūsų šviesuomenė

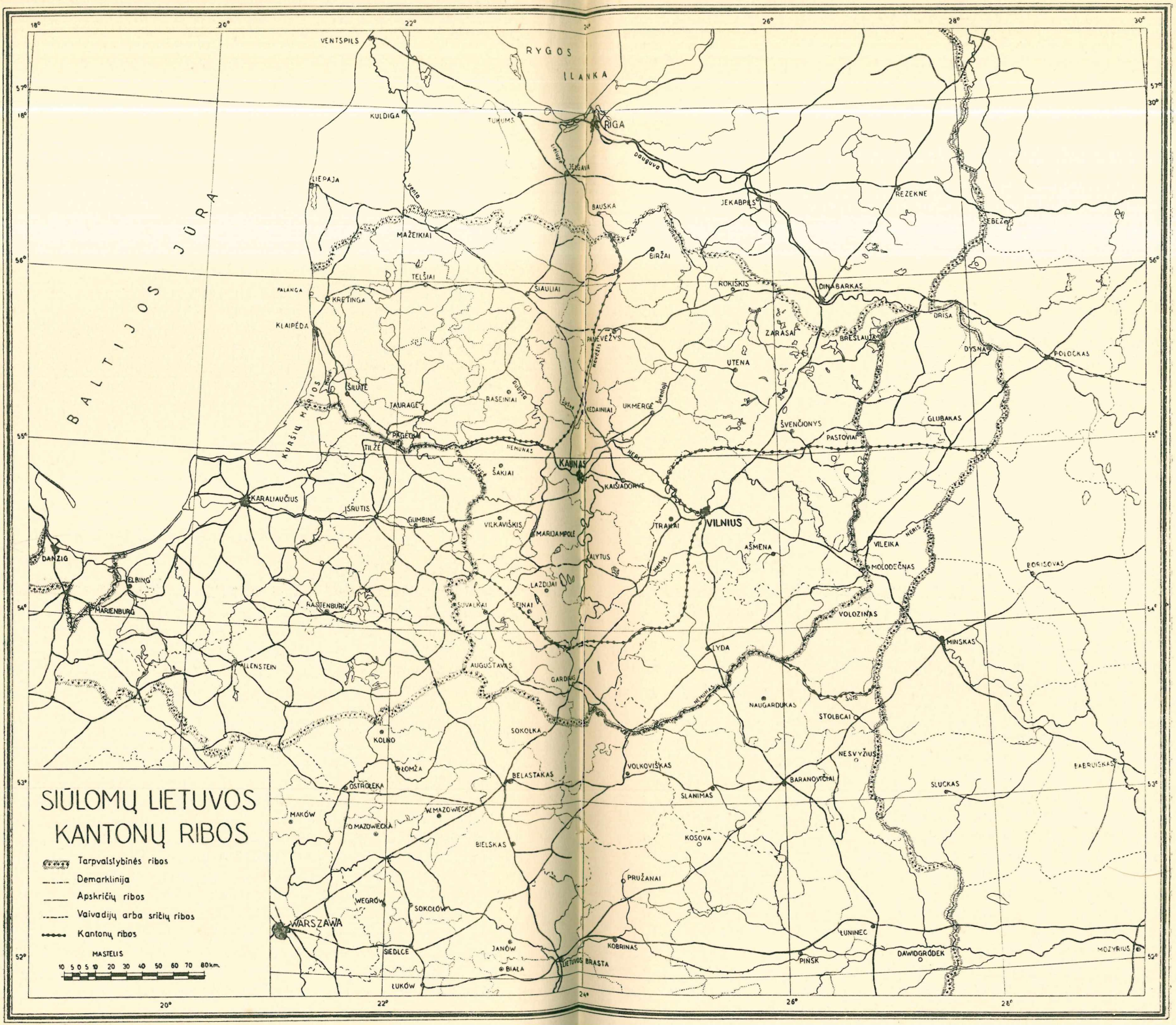

Žem. 2. Lietuvos žemėlapis su siūlomų kantonų ribomis.

vis dar neišbraukia iš savo galvų didžios svajonės, — matyti Vilnių spinduliuojantį tarp Karpatų ir Ledinių jūrų. Tačiau visi, rodos, žinome, kad likęs provincijos buveine jis nesulauks jokių progų tapti didžiąja sostine, nes neturės savo valstybės. Įbruktas į nepravėdinamą maišą, jis negalės spindėti nė savo vaivadijai. Koks gi gali būti naujų Atėnų spindėjimas, jei jie atskirti nuo savo geriausių laukų; jei Vilnius atskirtas nuo savo žmonių veikliausio rezervo ir sutraukęs visus siūlus, rišančius jį su didingu Gedimino sapnu ir visos tautos gražiausiomis svajonėmis. Jei šitos svajonės ir sapnai bus kada Lenkijoj tikrai vertinami, tai Vilnius bus tuomet tikrai grąžintas jo valstybei ir Lenkija nesigailės tai padariusi.

Numestas į tolimiausią Lenkijos periferiją, uždarytas neturtingame ir izoliuotame koridoriuje, jis tuština Lenkijos iždą ir pats vis dėlto pasilieka elgeta. Lenkija turi gerų norų lenkiškai kalbančių vilniečių atžvilgiu, bet ir prie geriausių norų ji neįstengs sugrąžinti kraštui jo šviesią senovinę praeitį ir patenkinti bent minimalinius materialinius gyventojų reikalus. Kas tik pažvelgia į šio krašto politinį žemėlapį, tuojau pamato nenormalų iškišulį, gana platų koridorių, kurs ardo Nemuno baseino geopolitinę harmoniją, vargina savus ir svetimus piliečius ir šaukiasi žirklių, kad būtų nukirptas. Jis lenkų pateisinamas kol jie tikisi per jį pasiekti svarbiausio savo tikslo: naujų uostų Baltijos krantuose. Šis tikslas Lietuvoje atitinkamai vertinamas ir todėl matome nepaprastą pasauly reiškinį, atsparumo ir pasiryžimų šedevrą, „barbarišką", bet pasaulinio tribunolo pateisintą: Lietuva uždarė neribotam laikui visus kelius ir takelius, kurie tik veda lenkų pusėn. Jau 15 metų kaip ši akla siena stovi nepajudinama ir neatveria savo vartų. Lietuva yra daug labiau įžeista, negu atimant jai kokią paprastą stambią provinciją. Vilniaus klausimu sprendžiamas visos Lietuvos likimas. Tad turėtų būti suprantamas ir lietuvių užsispyrimas, šiuo atveju didesnis už bet kurios pasaulio tautos.

Lenkija gi įprato kitaip galvoti. Rytų slavai užleido jiems kelis milijonus savųjų, vokiečiai buvo Europos priversti gana geras nuolaidas Lenkijai padaryti. Abu dideli kaimynai nusilenkė ir bent laikinai susitaikė su savo nemaloniu likimu. Tik viena Lietuva, maža Vyties šalis, nedalyvauja nužemintųjų procesijoj. Toks jos elgesis sunku Lenkijai suprasti. Didelė keistuolė, ta Lietuva... O iš susitaikinimo su ja vis dėlto būtų naudos ne vien pačiai Lietuvai, bet lygiai ir Lenkijai.

Dabartinė Lenkija turi 4287 km sienų. Saugiomis galima laikyti tik sienas su Rumunija ir Čekoslovakija, t. y. 1308 km. Kiti gi 3979 km sudaro labai nesaugią ribą, lengvai sužeidžiamą. Tiesa, beveik pusę tų sienų (t. y. su Vokietija) pavyko lenkams keletai metų tarsi apdrausti nuo netikėto pasikėsinimo, tačiau Europoje nėra tokių naivių politikų, kurie tikėtų vokiečių atsisakymui nuo A. Silezijos ir Pamario su Dancigu. Ilgesniam

metų periodui apskaičiuojant, Lenkijos rytų sienos negali būti pastoviai saugios, o jų esama apie 2000 km. Suprasdama padarytą Lietuvai skriaudą ir grąžindama jai Vilniaus kraštą, Lenkija sutrumpintų savo rytinį frontą iki 1100 km ir dar įgytų keletą šimtų kilometrų draugiškų sienų su Lietuva. Tai būtų visai aiškus kariškas Lenkijos laimėjimas ir sustiprėjimas, net ir tuo atveju, jei Lietuva nesudarytų su Lenkija jokios savytarpinio apsigynimo sutarties, kurios, įkarščiams atslūgus, vis dėlto galima būtų tikėtis.

O Lenkijos politinis bei kultūrinis prestyžas? Ar jis nenukentėtų, netekus jai gana stambios provincijos? Mūsų manymu, jis tiktai pakiltų, ypač visame Rytų Baltijos baseine. Varšuva tebevaidintų savo svarbų vaidmenį kaip ir ligšiol, o pusiau lenkiškas Vilnius, prakiutęs ir praturtėjęs, atsirėmęs visu Nemuno baseinu, įgavęs naujų lietuviškų impulsų ir nieko seno nenustojęs, galėtų virsti Rytų Europos Geneva, kurioje lietuviai ir lenkai jaustųsi kaip namie, kur vyktų daugelis jau išplėstos Baltijos sąjungos konferencijų ir kongresų, kur įsikurtų stambus diplomatinis centras ir svarbios tarptautinės institucijos. Koks geras vilnietis bet kurios tautybės nesigerėtų tokiomis perspektyvomis? Argi Genevoje nesmagu Paryžiaus prancūzams, argi jie ten jaučiasi labai svetimi? Tad šituo keliu ir turėtų nukrypti mintys tų lietuvių ir lenkų, kurie dar drįsta ieškoti kokio abiejų tautų susitarimo.

Turėdami patyrimo su lenkišku Hymanso projektu, mes jau galime numanyti, kad Lenkija ir dabar bandytų senosios Unijos idėją įvilkti į naujus konvencijų rūbus, konvencijų ekonominių, karišku ir politinių, kurių Lietuva vengs visomis jėgomis. Prieš kelioliką metų visų kraštų lenkiškoje spaudoje tilpdavo daugybė straipsnių ir žinelių, pranašaujančių Lietuvai greitą galą, nes ji neturinti anglio, geležies, cukraus, druskos, manufaktūros ir kitų reikalingų turtų. Lietuvos ekonomine struktūra ir pajėga Lenkijoj labai nepasitikėta. Tad ir siūlyta pagelba muitų unijos pavidale. Tačiau penkiolikos metų praktika patiekė ir lenkams visai netikėtų davinių. Kauno ir provincijos miestelių statyba, Klaipėdos uosto išsiplėtojimas, žemės ūkio gamybos nepaprastas pakilimas, smulkiosios pramonės užsimezgimas, žemės mokesčių mažumas ir daugelis kitų reiškinių įrodė lietuvius turint stiprų ekonominį instinktą ir sugebėjimą tvarkytis sunkiausiose aplinkybėse, didžiausioje politinėje izioliacijoje ir finansiniame boikote. Vokietija, ekonominėmis replėmis suspaudusi mažą Lietuvą, irgi jau pradeda kiek įsitikinti šito mažo organizmo atsparumu ir kantrybe. Dabar mes jau dažnai išgirstame Kauno ir Vilniaus lenkišką elementą kalbant, kad vis dėlto Lietuvos ekonominė būklė yra geresnė ir gyventi čia lengviau ant 80 ar 150 ha, negu Lenkijoj didelėse latifundijose. Tai labai padidino lietuvių pasitikėjimą savo ekonomine santvarka ir sava-

rankiškumu; jie dabar dar labiau priešintųsi ekonominėms konvencijoms su Lenkija. Šiuo atžvilgiu juos iš dalies gal jau paremtų net patys Lietuvos lenkai. Kad ir nepilna muitų unija su Lenkija gali pakirsti Lietuvos ekonominę pažangą, beveik nieko nepadėdama ir pačiai Lenkijai. Tad savytarpinio prekybinio balanso išlyginimo principu sudarytos sutartys abiem pusėm būtų tikresnis kelias į ekonominį bendradarbiavimą, kurs galima būtų plėsti ir toliau į šiaurę.

Lietuvos užsienių politika lenkai irgi labai nepasitikėjo, laikė ją rusų ir vokiečių padaru, nieko nepalikdami pačios lietuvių tautos kreditui. Tai buvo labai nenuoširdus, dirbtinis, intensyvios propagandos sukurtas nepasitikėjimas. Bet tempora mutantur... Lenkija tampa Vokietijos bendradarbė, o prieš Lietuvą atkreipiamos stipriausios vokiečių propagandos priemonės ir sutraukiami pasienin tūkstančiai gerai ginkluotų smogikų, kurie daro čia savo kariškus manevrus ir piktas manifestacijas. Lietuvių – vokiečių santykiai parako dūmais kvepia, ir vis dėlto Lietuva neatsižada gelbėti sistematiškai smaugiamą Klaipėdos lietuvybę. Ši negirdėtai drąsi rizika gali įtikinti ir labiausiai atbukusį protą, kad Lietuvą ant kojų pastatė ne vokiška ar kokia kita svetima parama, bet ji, lygiai kaip ir Lenkija, savo krauju ir aukomis įsispraudė į nepriklausomų valstybių tarpą, valstybių, kurios labai nedraugiškai sutiko šitą drąsų naujagimį, visaip jį dekuražavo, stumdė, į salionus neįleido. Tikrai baisios buvo pirmosios mūsų nepriklausomybės dienos, 1918—23 m. periodas. Bet Lietuva vis dėlto gyvena, nes be galo trokšta gyventi. Keliolikos metų istorija turėtų vis dėlto ir lenkų nuomonėje pramušti spragą: Lietuva nėra ir niekuomet nepanorės būti kieno nors politiniu instrumentu; jai yra svetimas *inferiority complex*. Ji nori lygiomis žingsniuoti nepriklausomų tautų procesijoj. Tik už draugiškumą ji galėtų atsilyginti draugiškumu. Tas draugiškumas lenkų naudai galės augti tik tuomet, kai Lenkija supras tikrą padėtį ir suras būdus atitraukti savo kariuomenę į pietus nuo Nemuno, nes Seinuose, Gardine ir Lydoje jau prasideda Tikroji Lietuva. Lietuvių – lenkų santykius labai gadino, tarp ko kito, ir tas faktas, kad maršalas Pilsudskis ir kiti Lenkijos vadai, dar prieš 1920 m. negavo progos bent kiek pagyventi atgimusių ir kultūriškai produktingų lietuvių tarpe. Šita aplinkybė leido jiems susidaryti apie lietuvius labai neigiamą nuomonę, kaip apie amžiams užmigusią, be tautinės sąmonės ir be kūrybinių pastangų tautą, reikalingą galingesnio globėjo.

Jeigu Lenkija pakankamai vertintų Lietuvos nepriklausomybę, tai įsižiūrėdama kad ir į 1934—35 m. Lietuvos užsieninę politiką galėtų aiškiai suprasti, kad jokia svetima valstybė Lietuvai nediriguoja ir kad prieš tokio dirigavimo bandymą iš dabartinės Vokietijos pusės pasišiaušė visa lietuvių tauta. Niekas taip nesujungė visų lietuvių, kaip rimtas reikalas spirtis prieš

į Rytus žengiantį germanizmą, ieškantį įtakos ir erdvės Lietuvoje. Vokiečių gerai organizuoti grūmojimai ne tik nepabaidė Lietuvos ir neprivertė jos nusileisti, priešingai, privertė Lietuvą perkainuoti vokiškos kultūros įtaką, kuri po karo buvo padidėjusi. Hitlerio sustiprintas senas vokiečių „Drang nach Osten" labai sumažino vokiečių kalbos ir kultūros reikšmę ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoj bei Estijoj. Iš to, žinoma, bus daug naudos vietinei trijų Baltijos tautų kultūrai, kurios savarankiškumas ir originalumas bus stipriau garantuotas, nes didėjanti tolimų britų ir prancūzų įtaka nėra nei pavojinga, nei slėgianti, nei ji reiškia kokių teritorinių pretenzijų. Tokie reiškiniai nėra be reikšmės ir Lenkijos užsienio politikai, kurios moderacija ir lietuvių tautos politinės bei kultūrinės emancipacijos atžvilgiu turėtų žymiai padidėti. Jei taip atsitiktų, tai ir Lenkija tikrai suprastų, kad savarankiška Lietuvos užsienių politika nepakenks Lenkijos interesams, o kartais net padės.

Lieka dar paliesti karišky sutarčių klausimas, kuris Lenkijai gal dar labiau rūpi. Šių eilučių autorius manytų, kad Lietuvai būtų naudingiausia ir patogiausia jos teritorijų neitralizacija, didžiųjų valstybių garantuota. Tačiau turint pasieny būtinai kariauti norintį didelį kaimyną ir atsimenant Belgijos neitralumo sulaužymą, sunku būtų tikėti, kad Lietuvai šiuo keliu geriau pasisektų eiti, negu Belgijai sekėsi. Todėl Lietuvai ir kitoms Baltijos respublikoms vargu ar teks visiškai išvengti kokių nors orientacijų į didesnių valstybių grupes. Juk ir pačios didžiosios ir galingos valstybės ieško karišky alijansų ir vertina net ir labai mažas tautas, kurių strateginė reikšmė yra didelė ir didžiosioms naudinga. Tad jei Lenkija nepaneigs lygybės ir garbingumo dėsnių atžvilgiu į mažesnius kaimynus, tai, rodos, galima bus svarstyti ir tokių karišky sutarčių klausimus, kurie padidintų Baltijos baseino saugumą, taiką ir neliečiamybę.

Baigiant šią trumputę Vilniaus problemos studiją, tenka dar kartą pabrėžti dviejų tautų nesuderintas ambicijas, interesų priešingumą ir dvasinės struktūros skirtingumą. Visi lietuviai, net ir lenkiškos kultūros prisigėrę vis dar tebesijaučia esą didžios imperijos statytojų ainiai. Visi nori matyti Vilnių spinduliuojantį platiems Rytų Europos kraštams. Nepriklausomoje Lietuvos daly stačiai auga mistiškas, religinis Vilniaus kultas, besiveržiąs plačia srove į meną, literatūrą, muziką... Prie šitokių aplinkybių ir patiems lenkams sunku tikėtis kokio lietuvių nuolaidumo Vilniaus klausimu. Lieka tik pagalvoti apie abiejų užsispyrusių mistikų suderinimą. Autorius mažai tiki, kad iš šitos studijos išdygs naujos galimybės Vilniaus problemai tikrovėje spręsti, bet jis tiki į Vilnių ir Lietuvos ateitį, tad ir nebeiškenčia nenutraukęs ilgos tylos.

Labai galimas dalykas, kad visų privačių taikintojų ir išeities ieškotojų pastangos nueis niekais. Susidėjusi padėtis gal dar daugiau įgys pastovumo ir normalumo teisių ir prasitęs gal

dar keliolika ar kelias dešimtis metų. Tačiau jokiu būdu negalima leisti, kad Vilniaus kultas ir mistika Lietuvoje apsiribotų tik garsiais šūkiais ir paprasta propaganda bei romantiškais atsidūsėjimais. Vilniaus tragedija turi sudinaminti visą mūsų tautą, paversti ją planingai dirbančiu skruzdėlynu. Kol mums priklausomos erdvės Rytuose yra uždarytos, mūsų energija turi ieškoti sau išeities Vakaruose, jūroje, kurią mes taip sunkiai atgavome. Turime tiksliomis svarstyklėmis pasverti savo kultūrinę ir ekonominę kūrybą per pastaruosius keliolika metų ir su japonišku planingumu nustatyti gaires naujiems artimos ateities darbams, kad mažoje erdvėje galėtume įkurti savo tautinės kultūros ir gerovės taikią ir spinduliuojančią imperiją. Laikinais ir reliatyviais pasisekimais paremtas optimizmas neturi atleisti poilsin nei mūsų muskulų, nei mūsų proto pastangų. Kol kas pasiėmėm savo atsakomybėn 56.000 km² su 2½ mil. žmonių, bet darykime viską, kad šita erdvė ir šitie žmonės savo civilizacijos lygiu per mūsų pačių nustatytą laiką pasivytų aukščiausios civilizacijos tautas: belgus, olandus, šveicarus, danus, švedus. Prie savo senos kultūros prijunkime ir naujausią civilizaciją, kuri žavėtų savus ir svetimus.

Pravartu čia tarti žodelį ir būsimiems šio projekto kritikams. Visų pirma, prašytume jų nemanyti, kad pats autorius savo projektą laiko galutinai užbaigtu ir tobulu kūriniu. Žurnalai irgi nemėgsta labai ilgų straipsnių. Tad labai toli jam iki tobulybės. Jeigu kas paruoš tinkamesnį, realesnį ir abiem pusėm priimtiną Vilniaus problemai spręsti projektą — tai autorius savąjį tuojau išims iš apyvartos. Sveikesnė kritika bus ta, kuri pasireikš tobulesne ir realesne kūryba, t. y. kontrprojektais. Tačiau bet kurios tautos mažiau kūlturinguose sluoksniuose labiau prieinami visai kitoki kritikos būdai: gerųjų savybių kūryboje beveik neieškoma, bet labai uoliai „blusinėjamos" antraeilės reikšmės ydos ar silpnybės ir parodoma nepaprasto susirūpinimo absoliutėmis tobulybėmis. Kartais nueinama ir griežtai priešinga kyptimi: sumanymai paskelbiami perdaug tobulais. Mūsų gi visuomenėje, rodos, ar tik ne originalumas bus tas didžiausias baubas, kuris dažnai gąsdina net, palyginti, drąsius vyrus... Jei per 15 metų pas mus nepasirodė nė vieno konkretesnio projekto svarbiausiai mūsų politikos problemai spręsti, tai čia gal labiau kaltas yra mūsų pasyvumas, kurį vieni laiko moteriškumo požymiu, kiti gi — paprastos senatvės ar nuovargio ženklu.

TURINYS

		Pusl.
1.	Vilniaus problema	3
2.	Ginčytinos teritorijos	6
3.	Kas ir kaip galėtų spręsti Vilniaus klausimą?	9
4.	Kompromisinis priešprojektas	11
5.	Vilniaus kantonas	14
6.	Klaipėdos kantonas	15
7.	Kauno kantonas	16
8.	Dar kai kurie federalinės sistemos pateisinimai	17
9.	Federalinės Lietuvos metmenys	18
10.	Metmenų paaiškinimai	20
11.	Trys etapai	22
12.	Kokia gi čia nauda būtų pačiai Lenkijai?	23

Dar kai kurie to paties autoriaus raštai:

Lietuvos Klimatas. Žemės Ūkio Departamento leidinys. Klaipėda, 1926 m. 122 pusl., kaina 5 lt.

Le Climat de la Lithuanie. Klaipėda, 1926 m., 137 pusl.

Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį. Kaunas, 1928 m., 16 pusl. kaina 50 c.

Baltijos respublikų politinė geografija: politinės geografijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą. Kaunas, 1929. 130 pusl., kaina 5 lt.

Angolos klimatas. Kaunas, 1931 m.. 22 pusl.

Kolonizacijos galimybės Angoloje. Kaunas, 1935 m., 32 pusl. su žemėlapiais.

Tas pats angliškai:

Colonization Opportunities in Angola. Geografiski Raksti, III ir IV tomai, Ryga, 1934 m.

Baltijos Jūra: jos fizinė ir antropogeografinė studija. Klaipėda, 1934 m., 83 pusl. su iliustracijomis ir braižiniais. Kaina 2 lt.

Vilniaus problema ir kaip ją spręsti. Kaunas, 1935 m. 30 pusl.

Paruošta spaudai:

Aplink Afriką laivu ir skersai Afriką automobilium. Apie 300 pusl., gausiai iliustruota.

Afrikos regioninė geografija. Apie 250 pusl., gausiai iliustruota.

Pardavinėja Šv. Kazimiero ir Spaudos Fondo knygynai Kaune ir provincijoj.

Atsakymas mano kritikams, patarėjams ir rėmėjams

Š. m. „Židinio" 2-me ir 3-me numeriuose įdėti mano straipsniai Vilniaus klausimu susilaukė gana plataus atgarsio Lietuvoje ir užsieniuose straipsniais ir daug gausesniais pašnekėsiais, diskusijomis. Žinoma, šis straipsnelis negalės būti atsakymu paties negirdėtiems pašnekėsiams ir tik dabar teberašomiems rimtų žmonių straipsniams. Lietuvių spauda kol kas pasitenkino tik mano straipsnių turinio atpasakojimu, beveik neduodama kritiškų pastabų. Autorius pageidavo, kad jį kritikuotų kontrprojektais. Bet šita sąlyga pasirodė nepatogi nei lietuviams nei lenkams. Tad jokių kontrprojektų kol kas ir nepasirodė. Lenkų spaudoje ir bent viename lietuvių dienrašty taipgi yra buvę tik paprastų žurnalistinių nusičiaudėjimų, į kuriuos galima atsakyti indiferentiškai „sveikas" ir eiti toliau dalykų svarstyti.

Lenkų spaudos balsai

Lenkų nuomonės mums labai svarbios dėl visiems suprantamų priežasčių. Į „Židinio" straipsnius gana plačiai atsiliepė lenkai keliomis paskaitomis per Varšuvos ir Vilniaus radiofonus. Paskaitininkai atpasakojo straipsnių turinį ir pridėjo keletą kritiškų pastabų, nurodydami Lenkijos nenorą užleisti Vilnių Lietuvai, nors ši ir persitvarkytų federaliniais pagrindais.

Neturėdami pašto ryšių su Lenkija, tik mažą dalelę lenkiškų laikraščių Kaune pamatome. Todėl daugelio jų atsiliepimų rūpimu klausimu liko nepastebėtų. Čia paminėsime tik tuos kelis, kurie jau rašė minėtu klausimu ir kurių iškarpos pavyko Kaune gauti.

„Dzień Polski" (Kaune), 1935 m. kovo 22 ir balandžio 4 ir 5 d. davė gana plačią projekto santrauką, nepridėdamas savų komentarų.

„Dziennik Wileński", š. m. balandžio m. 7 ir 9 d. davė trumpą projekto santrauką ir pridėjo keletą piktų pastabų.

„Kurjer Wileński" š. m. balandžio m. 10 d. įdėjo Testis'o (t. y. Okulicz'o, įtakingo lenkų politiko) straipsnį.

„Przegląd Wileński" š. m. balandžio m. 17 d. įdėjo straipsnį „Historja się powtarza" (Istorija pasikartoja), kuriame atremia „Kurjer Wileński'o" priekaištus mano projektui.

„Kurjer Poranny“ (Varšuvoje), vienas iš lenkų valdžios organų, š. m. balandžio m. 24 ir 26 d. duoda plačią projekto santrauką, federalinės Lietuvos žemėlapį ir nepalankios kritikos pluoštą, nors ir laiko projektą „pirmu mokslišku projektu ginčui su Lenkija išspręsti“.

„Nowy Swiat“ (New York) vedamajame straipsny deda projekto santrauką, o savo pastabas baigia nepasitenkinimu: girdi, pagal tą projektą laiminti tik Lietuva, nes ji padaugintų savo teritoriją 50%, o Lenkija negautų „nic, absolutnie nic!“ (nieko, absoliučiai nieko!).

„Dziennik Wileński“ (endekų organas), projekto turinį atpasakojęs, pasinaudoja proga paleisti Lietuvos adresu keletą piktų šūkių, o diskusijas baigia priminimu, kad Vilniaus Seimas (t. y. Vilniaus lenkų seimas 1921 m.) Vilniaus klausimą jau išsprendęs. Kaip žinome, minėtame seime dalyvavo tik vieni lenkai, rinkimų bešališkos kontrolės nebuvo, o lietuviškai kalbančios sritys to seimo rinkimuose visai nedalyvavo (boikotavo protesto ženklan). Prieš tuos apgaulingus rinkimus juk išsitarė ir daugelis V. Europos politikų.

„Kurjer Wileński“ (pilsudskininkų organas) Testis'o plunksna projektą laiko pavėluotu. O atidavimas Lietuvai Vilnijos už lenkų įtakos padidinimą Pabaltijyje ir už draugingas ribas šiaurėje jam rodosi būsiąs mainas jaučio į žvirblį. Autorių įtarią nacionalizmu, o lenkų - lietuvių derybos turinčios išeiti iš dabartinio *status quo*. Taigi, p. Testis kompromisui nepalieka jokios vietos. Prikiša projektui nerealumą, fantastiškumą. Atmetus kompromiso principą, jokios derybos, mums rodosi, neduos apčiuopiamų rezultatų, todėl nevertos ir pradėti.

Plačių masių neskaitomas „Przegląd Wileński“ gaivina senosios istorinės Lietuvos koncepcijas, kurios šiuo metu nėra labai gajos Vilnijoj; jos buvo stipresnės 1918—21 m. Šis laikraštis, palankus lietuviams, primena lenkams tuos pačius pavojus Lenkijai ir Lietuvai, kurie buvo Grunvaldo išvakarėse, skatina juos prie kompromiso Lietuvos naudai, kaip tai buvo padaręs Jogaila Vytautui, nes ir dabar Grunvaldo laikų aplinkybės pasikartojančios ir šaukiančios lenkus ir lietuvius vieningai veikti.

Smulkiau ir rimčiau projektą svarsto Varšuvos pilsudskininkų organas „Kurjer Poranny“. Jis mano, kad projektas neras plataus pritarimo nei Lietuvoj, nei Lenkijoj. Lietuvoj nesą daug federalinės santvarkos šalininkų. Lietuviai esą tautinės valstybės šalininkai. Jie, girdi, greičiau sutiktų susitaikyti su Lenkija gaudami lietuviškai kalbančias sritis (Seinus, Švenčionis, Brėslaują), kad tik jos būtų tvirtai sujungtos su dabartine Lietuva, negu imti plačius kraštus su Naugarduku, Lyda ir Gardinu, paliekant jiems autonominio kantono teises. „Kurjer Poranny“ bendradarbis Kaune p. L. Stachórski mano, kad dabartiniu momentu Lietuva turėtų pasirašyti taiką be Vilniaus sugrąžini-

mo, pasitenkindama mažesnėmis teritorinėmis nuolaidomis ir vienšališkai deklaruodama neatsisakanti nuo savo istorinių teisių į Vilnių.

Lenkijoj prof. Pakšto projektas nesulauksiąs populiarumo, nes reikalaująs perdidelių teritorijų. Visa lenkų visuomenė, be skirtumo politinių įsitikinimų, esanti perdėm prisisunkusi Lenkijos čielybės minties. O turint galvoje tą faktą, kad po kelerių metų pradės gyvenimą vairuoti naujoji karta, kuri didelėje daugumoje nebeturės jokių sentimentų Lietuvai, darosi suprantama, kad tas projektas sunku bus realizuoti. P. Stachórski mano, kad projektas vis dėlto siekiąs sulietuvinti lenkus ir neišlaikąs griežtai paskelbto ribų principo: Kauno kantone nepalikti lenkų, o Vilniaus kantone — lietuvių. Be to, lenkams esąs visai nepriimtinas Vilniaus federalinio miesto nedalyvavimas seimo ir senato rinkimuose (Vašingtono pavyzdžiu), kas išstumtų iš politinio gyvenimo apie 150.000 lenkų. Pagaliau, federalinė Lietuva būsianti persilpnas sąjungininkas Lenkijai, tad vargu ar susidarysiančios saugios apystovos šiaurės pasieny. Pripažinęs projektui mokslingumą ir sąžiningumą, jį laiko vis dėlto nerealiu, nes jis nepriimtinas Lenkijai ir nerasiąs net Lietuvos valdžios pritarimo.

Savo pastabose „Kurjer Poranny" p. Stachórski daug tiesos pasakė, tačiau kai ką ir klaidingai įvertino. Tiesa, kad projektas negali tikėtis didelio pritarimo nei Lenkijoj nei Lietuvoje; tiesa, kad daugelis lietuvių yra linkę bent kiek siaurinti savo teritorinius reikalavimus, bet tiesa ir tai, kad bet kurioje visuomenėje maža juk yra žmonių, kurie nusimanytų moksluose apie teritorijas. Tiesa, kad naujoji Lenkijos karta nebeturės Lietuvai šiltų sentimentų, bet taip pat tiesa, kad iš tos šilumos ligšiol gimdavo Lietuvai tiktai nelaimės. Jei projektas numatė Lietuvos federalinei sostinei tas pačias politines teises kaip ir Vašingtonui, tai dar nėra reikalo jo autorių įtarti perdėtu nacionalizmu, nes jis prie to paragrafo nėra ypatingai prisirišęs ir, prasidėjus konkrečioms diskusijoms, galėtų pasiūlyti dar kitokią federalinės sostinės santvarką, kuri leistų jos gyventojams pilnai dalyvauti politiniame šalies gyvenime. Kai dėl lingvistinių ribų tarp Vilniaus ir Kauno kantonų, tai čia joks Saliamonas negalės jų taip išvesti, kad visi lenkiškai kalbantieji liktų Vilniaus kantone, o lietuviškai kalbantieji tektų Kauno kantonui. Nebent būtų čia taikomi tokie gyventojų kilnojimo principai, kaip turkų ir graikų konflikte 1922—23 m., kai iš Turkijos prašalinta 1.500.000 graikų, o iš Graikijos arti 500.000 turkų. Nežinia kiek praktiškas, bet teoretiškai įdomus ir radikalus būtų kad ir toks klausimo pastatymas: padaromas bešališkas plebiscitas – sąrašas gyventojų (su jų valdomomis žemėmis), norinčių iš Lietuvos persikelti į Lenkiją ir atbulai — iš Lenkijos į Lietuvą. Dvejopų emigrantų skaičiai, žinoma, būtų nelygūs: iš Lenkijos į Lietuvą persikelti panorėtų daugiau gyven-

tojų, negu iš Lietuvos į Lenkiją. Gaudama perteklių žmonių, Lietuva turėtų gauti ir atitinkamą teritorijos plotą, prieinantį prie jos ribų. Tačiau ir šios rūšies projektai neišeis iš spekuliatyvinio galvojimo ribų, nes taikos ir saugumo klausimai žmonėms mažiau rūpi, negu jų pačių paprastas užsispyrimas, rutina ir rizikingos ambicijos.

Tai tiek dėl lenkų spaudos pastabų. Be jų, kartais dar tenka kai ką išgirsti ir iš lenkų politikų lūpų, kas leidžia autoriui manyti, kad lenkų visuomenė ir valdžia palankiau žiūrėtų į pirmuosius du šio projekto etapus, t. y. į perleidimą Lietuvai svarbiausių lietuviškai kalbančių sričių, bet Vilnių paliekant Lenkijai ir suteikiant jame kai kurių teisių Lietuvai. Maršalui Pilsudskiui mirus, Lenkijos politinis romantizmas, kiek jis reiškėsi savotiškais sentimentais Lietuvai, rodos, gerokai nusilpnės. Taigi, gal jau sumažės ir progos lietuvių – lenkų pasitarimams bei deryboms. Nors ir pačioj Lenkijoj vis dar pasiliks žmonių, manančių, kad ginčas su Lietuva dar neišspręstas ir reikalingas kai kurios revizijos, bet valdžiai jų nuomonė nebus privaloma.

Lietuvių nuomonės

Lietuvių spauda projekto atžvilgiu pasirodė, palyginus, gana šykšti. Vilniaus klausimu nuomonės pas mus yra nusistovėjusios ir net sustingusios. Retai kas gali drįsti ką nors nauja pareikšti ar sugalvoti, nes bijo nereikalingų įtarimų dėl nukrypimo nuo „generalinės linijos“. O ta linija gana simplistinė: lauk iš Vilniaus, o tuomet užmegsime normalinius santykius! Tad spauda ir neatvaizduoja tikrųjų inteligentijos minčių. Kad jas sužinotų, „Židinys“ bandė pravesti ankietą, į kurią atsiliepė tik apie 30 drąsesnių ar didesnės iniciatyvos veikėjų. Jų tarpe 24 gerai žinomi sostinės žmonės: 8 profesoriai, 3 redaktoriai, 4 plačiai žinomi rašytojai, 3 eks-ministeriai, 3 aukšto rango atsargos karininkai, 2 rimto stažo ekonomistai ir 1 menininkas. Politinėmis grupėmis jie šitaip skirstosi: 9 artimi katalikų grupėms, 4 tautininkai, 7 artimesni kairiesiems ir 4 politiškai nepasireiškę. Visi jie pasisakė už „Židiny“ patiektą Vilniaus problemai spręsti prieš-projektą, kaip bazę rimtoms diskusijoms ir net eventualioms diplomatinėms deryboms. Buvo net keletas ir tokių, kurie siūlė federalistinį judėjimą pradėti tinkamai organizuotu būdu. Šeši atsiliepė iš provincijos miestelių ir iš užsienio. Iš jų tik vienas pasisakė prieš projektą, už *status quo* santykiuose su Lenkija, 2 išsireiškė gana plačiai, bet neaiškiai, kiti gi pasisakė už projektą. Federalinę santvarką vpač remia ankietos dalyviai, gavę progos eiti aukštus mokslus Šveicarijoj. Ši ankieta, žinoma, dar neatvaizduoja masinio tautos nusistatymo, tačiau parodo, kad aukščiausiuose intelektualiniuose sluoksniuose esama nemaža visuomenėje įtakingų žmo-

nių, laisvu noru pasisakančių už federalinę Lietuvos santvarką, jeigu ji eventualiai priartintų mums Vilnių. Taip pat ankieta davė progos pajusti, kad toli gražu ne visi visuomenės vadai simplistiškai galvoja, ne visi pasidavę fatalizmui, ne visi patenkinti dabartine pasyvia ir nelanksčia linija. Žinoma, priešprojekto autoriui nevienoje vietoje teko išgirsti priekaištų. Kaip lenkai savo spaudoje, taip ir lietuviai savo pastabose priminė jam nerealumą, pasivėlavimą. Ir autorius stinga gerų argumentų tokiems priekaištams atremti, nes jis iš tikro yra labai pasivėlavęs. Bet kas gi Lietuvoje nesivėluoja? Lėtas tempas — tai mūsų gyvenimo taisyklė ir viso rimtumo pažiba. Laužyti tokią tautišką taisyklę autorius 1918—21 m. dar buvo perjaunas...

O dažnai prikišamas nerealumas? Kas gi politikoje realu? Rodos, realiausias tarptautiniuose santykiuose reiškinys — tai gausios ir gerai ginkluotos divizijos... Arba realiausia padėtimi galima būtų laikyti ir dabartinius Lietuvos – Lenkijos santykius, nes jie yra gyvenimo faktais paremti, o jų pastovumas įrodytas per 15 metų gana sunkių bandymų; dabartiniai santykiai, rodos, gali turėti dar ilgesnę ateitį, negu praeitį. Ši realybė remiasi dviem galingais stulpais: Lenkija turi ir gal dar ilgai turės Vilnių ir niekam jo gera valia nenorės užleisti, o Lietuva be Vilniaus stengsis kuoilgiausiai neturėti su Lenkija normalių kaimyninių santykių. Susidėjusios aplinkybės tirpdins lenkus Lietuvoje ir lietuvius Lenkijoj. Administracijos linija vis labiau rodys tendencijos tapti kultūrine, lingvistine ir etnografine linija. Abi šalys pasieks bent dalies savo tikslų: Lenkija įsistiprins Vilnijoj, sulenkindama daugybę gudų ir dalį lietuvių; Lietuva irgi po truputį suviršKins savo sulenkėjusį elementą ir, kas svarbiausia, atsikratys daugelio įsigyvenusių lenkiškumų, užmirš lenkiškai kalbėti (dabar juk dar apie 25% mūsų studentijos moka bent truputį lenkiškai paskaityti) ir taps lenkams lygiai svetima, kaip, sakykim, Estija arba Danija.

Dabartinė realybė arba tikrovė, žinoma, gali būti pakeista dar kokia kita realybe. Jei turėsime galvoje tik taikias priemones, tai reališkus (ne fantastiškus) pagrindus turėtų tik tokie lietuvių – lenkų sutaikinimo projektai, pagal kuriuos lietuviai bus pasiruošę *kuomažiausia reikalauti*, o lenkai — *kuodaugiausia Lietuvai duoti*. Šitokia realybė greičiausia atsidurtų mano projekto pirmuose dviejuose etapuose. Juk ir federalistų tarpe dar neteko girdėti sutinkančių užmegsti su Lenkija diplomatinius ir ekonominius santykius, negaunant net lietuviškai kalbančių sričių. O antrą vertus..., gerai žinoma, kad valstybės paprastai be karo neužleidžia stambių teritorijų, vis vien kuriuo būdu įgytų. Kartais galima tikėtis tik mažesnių korektyvų, kurios dažnai daromos ir be karo. Visa okupuota Vilnija bei Suvalkija sudaro 6% Lenkijos gyventojų, o lietuviškai kalbančios zonos — tik apie 1% jos gyventojų, kas būtų mažiau, negu vienų

metų jos natūralinis prieauglis. (1930 m. Lenkijai priaugo 525.000 žmonių).

Dar kitokių realybių gali sukurti karas, bet apie jo padarinius ir spėlioti sunku. Rodos ir tie, kurie labai uoliai prie karo ruošiasi ir jo nori, vis dėlto dar nepradeda kariauti, nes nėra tikri dėl pabaigtuvių ir laimėjimų...

Labiausiai nepatenkinti šiuo projektu galėtų būti gudai, nes jie ten beveik nepaminėti, o gudiškai kalbančių Vilnijoj ar tik nebus absoliuti dauguma. Bet šis prieš-projektas buvo taikytas tik lietuvių - lenkų ginčui spręsti. Gudų klausimo iškėlimas labai erzina lenkus, o Lietuvoje vyrauja nuomonė, kad galimybių ribose gudų reikalavimai turėtų būti patenkinti, pripažįstant jiems tokias pat teises, kokias turi ir kitos savarankiškos tautos. Kiekvienos tautos likimas yra visų pirmiausiai jos pačios rankose. Manoma, kad Menske augančios jėgos ateity apims ir Vakarų Gudiją. Rytiniai Vilnijos apskričiai ir Gardino apylinkės tyliai ir pasyviai, bet ilgai dar spirsis prieš lenkinimą ir greičiausia sulauks progų kuomet nors susijungti su savo tautos kamienu Menske. Bet tai yra dar gal tolimos ateities reiškiniai, kurie *šiuo metu* neturi lemiančios reikšmės Vilniaus problemą sprendžiant.

Baigiamosios išvados

Prasčiau negu kukliai pravesta ankieta nedavė medžiagos naujiems projektams kurti ir patiektąjį prieš-projektą taisyti ar papildyti. Vis dėlto paaiškėjo, kad gana daug lietuviškos visuomenės vadų pritartų federalinei Lietuvos santvarkai, jeigu būtų matyti, kad tokia santvarka tikrai padėtų Vilniui vėl tapti garsia Lietuvos sostine. Tačiau, sprendžiant iš lenkų spaudos balsų, Lenkija dar nėra pasiruošusi pasitenkinti Nemuno baseine įgytomis kultūrinėmis pozicijomis, kad ji ir federalinei Lietuvai Vilniaus geruoju neužleis, jei Lietuva neišsižadės esminės dalies savo nepriklausomybės, kurią Lietuva labiau brangina, negu bet kurias kitas gėrybes. Todėl federalinių principų praktiškas pritaikymas ir jų tolimesnė propaganda laikinai atpuola. Federalistai juk neskelbia federacijos dėl federacijos, bet dėl kitų dar vertingesnių tikslų. Tad prieš-projektas bus, rodos, pasiekęs tiktai vieno šiokios tokios vertės tikslo, būtent: jis pravėdino nuomones, sukėlė kad ir mažą verpetą aplink vieną iš svarbiausių Europos problemų, kuri tuščiai tebelaukia savo išsprendimo.

Į susidariusią padėtį Lietuvos - Lenkijos santykiuose tenka, kad ir nenoromis, žiūrėti kaip į normalią, realią, be jokios fantazijos, nes tautų susipykimas dėl labai svarbių dalykų yra irgi realus faktas. Neturėjimas su Lenkija santykių kai kuriais atžvilgiais Lietuvai gal ir nuostolingas, bet daugeliu kitų atžvilgių jis yra bent kiek ir naudingas. Flegmatiškai, savy užsida-

riusiai, pasauliniuose kryžkeliuose nepratusiai sukinėtis tautai visai nesunku santykių neturėti su savo nekorektišku kaimynu. Tad psichologiniu atžvilgiu Lietuvai net paranku santykių neturėti, ypačiai, kad tie santykiai, neišrišus sienų klausimo, galėtų kartais sukelti dar didesnių kivirčų. Tačiau susidariusios, tarsi normalios, padėties nei lietuviai nei lenkai nelaiko geriausia santykių forma ir kartas nuo karto bando sukurti naujų realybių. Šita kūryba kai kam ir atrodo fantazija, nes jau daugelio nustojama tikėti, kad Lenkija padarys nuolaidų ir kad Lietuva atidarys administracijos liniją ir įsileis Lenkijos įgaliotą ministerį. Šito prieš-projekto autoriaus pastangos rasti išeitį iš beveik neišeinamos padėties irgi daugelio bus palaikytos fantazija ar nerimtu darbu. Bet malonu, kad tokiais autoriaus kaltinimais ne visi patenkinti. Kai kas žodžiu, o kai kas ir raštu, parodė autoriui nuoširdų pritarimą, kurį jis labai vertina. Vienas plačios garbės rašytojas ilgokame laiške autoriui rašo: „Jau esi dėlto kaltas, kad galvoji... Aš kartojau ir kartosiu: apsaugok mus, Viešpatie, nuo visų rūšių menkystų, nes jie neša pražūtį ir tamsybę. Sąmoningai vengiu skaityti straipsnius, gimusius iš ištižusių smegenų... Bet radio vieną blogybę turi (mat, rašytojas turėjo progos išgirsti mūsų radiofono paskaitą, kurioje buvo paliestas ir šisai prieš-projektas), kad privalai prisiklausyti visokių šiukšlių, kad galėtum grūdo sulaukti. Ir kaipgi bukapročiams nesipiktinti? Per tiek metų iš... žmonių mes nesam girdėję jokio projekto Vilniaus klausimu: tik frazės, frazės ir populiarūs sentimentai ir, be to, didelė baimė, kad kas nuo kedės nenustumtų".

Dabartinėse sąlygose projektuoti gal ir užteks. Jei kurios aplinkybės kiek pasikeistų, tai tuomet tik gal būtų davinių projektus ruošti ir senus taisyti. Dabargi *feci quod potui, faciunt meliora potentes*...